

ДОПОВІДЬ ЄКРН ЩОДО УКРАЇНИ

(п'ятий цикл моніторингу)

Ухвалено 20 червня 2017 р.

Опубліковано 19 вересня 2017 р

ECRI Secretariat
Directorate General II - Democracy
Council of Europe
F-67075 STRASBOURG Cedex
Tel.: + 33 (0) 3 90 21 46 62
E-mail: ecri@coe.int

www.coe.int/ecri.

ДОПОВІДЬ ЄКРН ЩОДО УКРАЇНИ (п'ятий цикл моніторингу)

Ухвалено 20 червня 2017 р.

Опубліковано 19 вересня 2017 р

Будь ласка, зверніть увагу, що цей документ є перекладом. У разі виникнення сумнівів, слід звертатися до оригінальної версії англійською й французькою мовами.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РЕЗЮМЕ	9
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	11
I. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ	11
1. НАЯВНІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗАБОРОНУ РАСИЗМУ ТА РАСОВОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ	11
- КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО	11
- ЦИВІЛЬНЕ ТА АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО	13
- НАЦІОНАЛЬНІ СПЕЦІАЛІЗОВАНІ ОРГАНИ	14
2. МОВА НЕНАВИСТІ.....	14
- ДАНІ	15
- РОЗПАЛЮВАННЯ НЕНАВИСТІ В ПОЛІТИЧНОМУ ТА ІНШОМУ ПУБЛІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	15
- ЕКСТРЕМІСТСЬКІ УГРУПОВАННЯ	16
- МОВА НЕНАВИСТІ В ЗМІ ТА ІНТЕРНЕТІ	17
- РЕАКЦІЯ ОРГАНІВ ВЛАДИ	17
3. НАСИЛЬСТВО НА ҐРУНТІ РАСИЗМУ ТА ГОМО/ТРАНСФОБІЇ	20
4. ПОЛІТИКА ІНТЕГРАЦІЇ.....	22
- ІСТОРИЧНІ ЕТНІЧНІ, РЕЛІГІЙНІ ТА МОВНІ МЕНШИНИ	22
- ОСОБИ, ЩО НЕ Є ГРОМАДЯНАМИ	27
II. ОСОБЛИВІ ПИТАННЯ УКРАЇНИ	30
1. ПРОМІЖНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЧЕТВЕРТОГО ЦИКЛУ	30
2. ІНТЕГРАЦІЯ ВИМУШЕНИХ ВНУТРІШНІХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ (ВВП).....	31
3. ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ ТА НЕТЕРПИМОСТІ ДО ЛГБТ ОСІБ.....	33
- ДАНІ	33
- ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ХАРАКТЕРУ	33
- СПРИЯННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ПРОТИДІЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ	35
ПРОМІЖНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	37
ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДАЦІЙ	39
ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ	41

ПЕРЕДМОВА

Європейську комісію проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) створила Рада Європи. Комісія є незалежним контрольним органом із прав людини, який спеціалізується на питаннях расизму та нетерпимості. Комісія складається з незалежних та неупереджених членів, яких призначають з огляду на їхній моральний авторитет та визнаний досвід у розгляді питань, пов'язаних із расизмом, ксенофобією, антисемітизмом та нетерпимістю.

У межах своєї статутної діяльності ЄКРН проводить покраїнну моніторингову роботу, яка включає аналіз ситуації в кожній із держав-членів Ради Європи щодо расизму та нетерпимості, й робить пропозиції та рекомендації про способи вирішення виявлених проблем.

Покраїнний моніторинг ЄКРН стосується всіх держав-членів на рівній основі. Робота проходить 5-річними циклами, охоплюючи 9-10 країн на рік. Доповіді першого циклу було завершено наприкінці 1998 року, доповіді другого - наприкінці 2002-го, третього - наприкінці 2007-го та четвертого - на початку 2014 року. Робота над складанням доповідей п'ятого циклу почалася в листопаді 2012 року.

Методи роботи з підготовки доповідей включають аналіз документів, відвідування країн, а потім конфіденційний діалог із національними органами влади.

Доповіді ЄКРН не є результатом розслідування або свідчень. Вони є аналізом, який ґрунтується на великому обсязі інформації, зібраної з різних джерел. Дослідження документів ґрунтуються на значній кількості національних та міжнародних письмових джерел. Відвідування країни дає можливість провести зустрічі з безпосередньо причетними сторонами (як на урядовому, так і на неурядовому рівнях) з метою збору докладної інформації. Процес конфіденційного діалогу з національними органами влади дозволяє їм подавати, якщо вони вважатимуть це за необхідне, зауваження щодо проекту доповіді, з метою виправлення будь-яких фактичних помилок, які може містити доповідь. Наприкінці діалогу національні органи влади можуть, якщо забажають, вимагати, щоб їхні думки були включені до остаточної доповіді ЄКРН.

У доповідях п'ятого циклу про кожну країну увага зосереджується на чотирьох спільних для всіх держав-членів питаннях: (1) Законодавчі питання, (2) Мова ненависті, (3) Насильство, (4) Політика інтеграції, а також інші питання, особливі для кожної країни. У зв'язку з цим буде звернуто увагу на проміжні рекомендації четвертого циклу, які не було виконано або було виконано частково протягом четвертого циклу моніторингу.

В межах п'ятого циклу знову вимагається першочергове виконання двох певних рекомендацій, обраних із тих, які подано в доповіді. ЄКРН здійснюватиме проміжний контроль виконання цих двох рекомендацій не пізніше, ніж через два роки після публікації цієї доповіді.

Цю доповідь ЄКРН склала під власну відповідальність. Вона охоплює ситуацію до 23 березня 2017 року, а будь-який розвиток подій після цієї дати не розглядається в поданому нижче аналізі та не враховується у поданих висновках і пропозиціях.

РЕЗЮМЕ

Від часу ухвалення четвертої доповіді ЄКРН по Україні, 9 грудня 2011 року, досягнуто успіхів у багатьох сферах.

2012 року ухвалено Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», який здебільшого відповідає загальнополітичній рекомендації № 7 ЄКРН. 2015 року до Кодексу законів про працю України внесено положення, що забороняють на робочому місці дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації та ґендерної ідентичності. Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини надано повноваження запобігати та протидіяти дискримінації.

В Національній поліції в Києві створено контактний пункт з питань злочинів, учинених на ґрунті ненависті, а також призначено спеціальних офіцерів на регіональному рівні для контролю за розслідуванням злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості. Тепер форма поліцейського протоколу про обставини вчиненого злочину містить спеціальну графу для зазначення того факту, що жертва злочину вважає мотивом нетерпимість. Було виготовлено плакати, які закликали повідомляти про злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості.

2015 року затверджено Національну стратегію у сфері прав людини; до її шести принципів входять рівність та недискримінація.

2013 року затверджено Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року та план заходів щодо її реалізації. У сфері зайнятості здійснено заходи інформування ромів про відкриті вакансії, професійне навчання та відкриття власної справи. Ромам виділено земельні ділянки для фермерства, садівництва та для будівництва житла.

Українське суспільство виявляє високий рівень солідарності до вимушених внутрішніх переселенців (ВВП), більшість із яких були прийняті з розумінням та підтримкою. 2015 року було затверджено Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції ВВП.

ЄКРН схвалює такі позитивні зміни в Україні. Однак, незважаючи на досягнутий прогрес, деякі питання викликають занепокоєння.

Кримінальний кодекс не передбачає відповідальності за розпалювання ненависті на ґрунті гомо/трансфобії, а в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» не зазначено таких мотивів, як сексуальна орієнтація або ґендерна ідентичність. Спеціальні положення щодо злочинів, вчинених на ґрунті расової нетерпимості (мова ненависті та насильство на ґрунті ненависті), застосовуються рідко, а частка обвинувальних вироків є низькою.

Найчастіше насильство з расистських мотивів спрямоване на ромів. У 2014 та 2015 роках стало більше тяжкого насильства проти ЛГБТ, у деяких випадках із використанням зброї та вибухівки. Далі надходять повідомлення про расистське насильство з боку поліції, а також небажання поліції втручатися, щоб зупинити расистські або гомофобні напади.

Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року не має бюджету та переважно залишається нереалізованою. Відсутність документів, що посвідчують особу, залишається проблемою для багатьох ромів. Діти ромської національності мають багато проблем у сфері освіти, серед яких сегрегація, недоступність дошкільної освіти, великий відсоток дітей, які кидають школу, а також знущання з боку інших дітей.

Біженці стикаються з серйозними проблемами в повсякденному житті та перешкодами для інтеграції на новому місці. Вони не отримують соціального забезпечення та не мають змоги отримати соціальне житло або відвідувати курси вивчення української мови.

ВВП мають труднощі з реєстрацією місця проживання, що обмежує можливості користування правами, в тому числі правом на житло та працевлаштування.

В цій доповіді ЄКРН вимагає від органів влади вжити заходів у багатьох сферах; відповідно, вона дає низку рекомендацій, зокрема такі.¹

Сексуальна орієнтація та ґендерна ідентичність мають бути окремо вказані в статті 161(1) та (2) Кримінального кодексу як мотиви злочину, а також у статті 67(1)(3) серед обставин, що обтяжують покарання за злочин, та в загальних положеннях про обставини, що обтяжують покарання.* Сексуальна орієнтація та ґендерна ідентичність мають бути явно згадані в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» серед ознак, за якими здійснюється дискримінація.

Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини має бути надано повноваження проводити розслідування, щоб уможливити ефективну протидію расизму та расовій дискримінації.

Необхідно створити систему збирання статистичних даних у всіх сферах, пов'язаних з інтеграцією ромів, зокрема про ґендерний аспект. Необхідно скасувати судовий збір у справах ромів, що бажають підтвердити свою особу для отримання документів, що посвідчують особу.* Органи влади повинні вивчити ситуацію з расовою сегрегацією в сфері освіти та затвердити ефективну стратегію припинення цієї практики, а також сприяти отриманню дошкільної освіти. Необхідно вжити заходів, аби припинити знущання з дітей ромської національності, спрямовуючи ці заходи на учнів, батьків та вчителів.

Органи влади повинні провести ретельну оцінку вад Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини та Плану заходів для її реалізації, звертаючи особливу увагу на проблеми освіти, забезпечення житлом, працевлаштування та отримання особових документів, та виправити й оновити стратегію та план належним чином. Це має бути зроблено у тісній співпраці з ромами та ромськими організаціями, і для забезпечення їх ефективності їм має бути надано достатнє фінансування.

Необхідно переглянути та оновити План заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство, передбачивши заходи на покращення можливості отримання ними соціального забезпечення, житла, освіти, вивчення мови та працевлаштування.

Органи влади повинні оцінити та переглянути Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, приділяючи особливу увагу вирішенню проблем забезпечення житлом та працевлаштування, а також виділити необхідні кошти для забезпечення інтеграції ВВП.

Для розслідування справ про буцімто неправомірні дії поліції з расових мотивів необхідно створити орган, незалежний від поліції та органів прокуратури.

Необхідно реалізувати заходи з навчання педагогів з метою сприяння розумінню й повазі до ЛГБТ учнів у школах та запобігти знущанням із них.

---

¹ З огляду на незаконну анексію Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та міста Севастополь 2014 року та нинішній збройний конфлікт у деяких місцевостях Донецької та Луганської областей, у доповіді ЄКРН не враховується ситуація на вказаних територіях, що їх нині не контролюють українські органи влади, яким адресовано цю доповідь та її рекомендації.

* Не пізніше, ніж через два роки після публікації цієї доповіді, ЄКРН здійснить проміжний контроль виконання цієї рекомендації.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

I. Загальні питання

1. Наявність законодавства про заборону расизму¹ та расової дискримінації²

- Кримінальне право

1. Нижченаведений аналіз відповідних положень кримінального законодавства в Україні переважно зосереджується на його лакунах порівняно з пропонованими в загальнополітичній рекомендації (ЗПР) № 7 ЄКРН ключовими складниками національного законодавства про заборону расизму та расової дискримінації.
2. Статтею 161(1) Кримінального кодексу передбачено покарання за «умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями». Далі в тому ж самому абзаці додатково встановлюється кримінальне покарання за «пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками». Статтею 161(2) передбачено суворіше покарання за всі вищевказані дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, або вчинені службовою особою. ЄКРН відзначає, що відповідно до Плану заходів для реалізації Національної стратегії у сфері прав людини³ на розгляд Кабінету Міністрів подано пропозицію вилучити ту частину Статті 161, що стосується дискримінації, з числа правопорушень, за які передбачено кримінальне покарання. ЄКРН підтримує таку зміну, оскільки вважає, що з дискримінацією доречніше боротися за допомогою цивільного й адміністративного законодавства, як зазначено в її ЗПР № 7.
3. Порівняно з пп. а, б та с § 18 ЗПР № 7, в наведеному переліку бракує згадки про підбурювання до дискримінації та насильства, а також про наклеп. Що стосується ознак, за якими відбувається дискримінація, ЄКРН відзначає, що такі ознаки як мова, громадянство та етнічне походження не згадуються відносно правопорушення у формі підбурювання. Однак вона одержала запевнення в тому, що ці складники будуть охоплені такими ознаками, як національність, раса або релігія, явно вказаними в цій частині статті, хоча немає правозастосовної практики, яка б це підтверджувала. Що стосується публічної образи, то кримінальну відповідальність передбачено лише за злочин, вчинений із релігійних мотивів, а ознаки раси, кольору шкіри, мови, громадянства та національного або етнічного походження, рекомендовані ЄКРН, не згадуються.
4. Також, судячи зі всього, немає передбачених п. d § 18 ЗПР № 7 положень про покарання за публічне висловлювання, з расистським мотивом, ідеології, що звеличує або принижує певну групу осіб на підставі їхньої раси, кольору шкіри, мови, релігії, громадянства або національного чи етнічного походження. Так само в Кримінальному кодексі не передбачено покарання

¹Відповідно до загальнополітичної рекомендації (ЗПР) № 7 ЄКРН «расизм» - це переконання в тому, що така ознака, як «раса», колір шкіри, мова, релігія, національність або національне чи етнічне походження, є достатньою підставою зневажати особу чи групу осіб або, навпаки, вважати їх вищими за інших.

²Відповідно до ЗПР № 7 «расова дискримінація» - це диференційоване ставлення на підставі такої ознаки, як «раса», колір шкіри, мова, релігія, національність або національне чи етнічне походження, без об'єктивних та обґрунтованих підстав.

³ Також див. § 55 цієї доповіді.

за публічне заперечення, тривіалізацію, виправдання або звільнення від відповідальності за злочини геноциду, злочини проти людяності або воєнні злочини, яке рекомендовано в п. е § 18 ЗПР № 7.⁴ У зв'язку з цим ЄКРН зазначає, що 2015 року ухвалено Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Цей закон визнає злочином публічне заперечення або виправдання «кримінального характеру» радянського та нацистського режимів, а також виготовлення, розповсюдження та публічне використання комуністичної та нацистської символіки. Однак це не відповідає критеріям, викладеним в п. е § 18 ЗПР № 7. Ця лакуна викликає занепокоєння, позаяк Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, учасницею якої є Україна, вимагає від держав визнати злочином заперечення, явне применшення, схвалення або виправдання геноциду або злочинів проти людяності, вчинених за допомогою комп'ютерних систем.⁵

5. Хоча стаття 255 Кримінального кодексу передбачає покарання за створення злочинної організації, а також керівництво нею або участь у її діяльності, а стаття 161(3) передбачає покарання за дії, зазначені в статті 161(1) та (2), якщо їх учинила організована група осіб, ЄКРН не знайшла ніяких положень, які б визнавали злочином створення або керівництво групою, що пропагує расизм, підтримку такої групи або участь в її діяльності з наміром узяти участь у правопорушеннях, передбачених пп. а, b, c, d, e и f § 18 ЗПР № 7, як того вимагає п. g § 18 ЗПР № 7.
6. В Кримінальному кодексі явно вказано мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості як обтяжливу обставину для певних злочинів, таких як убивство, завдання тілесних ушкоджень або погроза вбивством.⁶ Крім того, стаття 67(1)(3) Кримінального кодексу передбачає, що вчинення будь-якого іншого правопорушення через расову, національну або релігійну ненависть та ворожнечу повинно розглядатись як обставина, що обтяжує покарання, відповідно до § 21 ЗПР № 7. ЄКРН відзначає, що на розгляд Кабінету Міністрів подано законопроект про внесення змін до вищезазначених положень з метою включити до них ознаки раси, кольору шкіри, релігійних переконань, сексуальної орієнтації, транссексуальності, інвалідності та мови. ЄКРН рішуче підтримує це та закликає включити також ознаки громадянства та національного чи етнічного походження, відповідно до своєї ЗПР № 7.
7. І нарешті, ЄКРН зазначає про відсутність положень, які передбачали б відповідальність юридичних осіб за вищезазначені правопорушення, що суперечить § 22 її ЗПР № 7.
8. ЄКРН рекомендує внести зміни до Кримінального кодексу, внівши до нього положення про: правопорушення, які полягають у підбурюванні до дискримінації та насильства; наклеп; публічне висловлювання ідеології, яка звеличує або принижує якусь групу осіб із расистських мотивів; публічне

⁴ Статтю 436(1) Кримінального кодексу передбачено відповідальність за виготовлення, розповсюдження та публічне використання символіки комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) режимів.

⁵ Стаття 6 Додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність про визнання злочинами дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених за допомогою комп'ютерних систем. На момент ратифікації Україна заявляла, що вона вимагатиме, щоб заперечення чи явне применшення вважалися вчиненими з наміром спровокувати ненависть, дискримінацію або насильство щодо особи або групи осіб за ознаками раси, кольору шкіри, національного чи етнічного походження, релігії, якщо вони були підставою вчинення будь-якої з указаних дій.

⁶ Кримінальний кодекс, пункт 14 статті 115 (умисне вбивство), пункт 2 статті 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження), пункт 2 статті 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження), пункт 2 статті 126 (побої і мордування), пункт 2 статті 127 (катування), пункт 2 статті 129 (погроза вбивством).

заперечення, тривіалізація, виправдання або звільнення від відповідальності за злочини геноциду, злочини проти людяності або воєнні злочини; створення або керівництво групою, яка пропагує расизм, підтримка такої групи або участь у її діяльності; а також відповідальність юридичних осіб. Крім того, до всіх відповідних положень має бути включено ознаки раси, кольору шкіри, мови, релігії, громадянства та національного або етнічного походження.

- **Цивільне та адміністративне право**

9. В своїй четвертій доповіді ЄКРН закликала українську владу, керуючись її ЗПР № 7, ухвалити всеосяжне законодавство про заборону дискримінації, яке охоплювало б усі сфери життя. Тому ЄКРН вітає ухвалення у вересні 2012 року Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (далі - Закон). Цей Закон у редакції 2014 року переважно відповідає ЗПР № 7 ЄКРН. Однак існують деякі недоліки, які вказано нижче з метою сприяти вдосконаленню законодавчої бази боротьби з расовою дискримінацією .
10. В статті 1 Закону подано означення дискримінації за невичерпним переліком ознак: раса, колір шкіри, політичні, релігійні та інші переконання, стать, вік, фізичні вади, етнічне або соціальне походження, національність, сімейний статус, місце проживання, мова та інші ознаки. Це відповідає ЗПР № 7 ЄКРН.⁷
11. Стосовно форм дискримінації ЄКРН зазначає, що в Законі окремо не згадується сегрегацію та дискримінацію за спорідненістю, хоч це було рекомендовано § 6 ЗПР № 7. Крім того, ніде не згадується про обов'язок органів влади забезпечити, щоб організації, яким вони надають підряди, кредити, ґранти або інші переваги, поважали та підтримували політику недискримінації, як окреслено в § 9 ЗПР № 7.
12. Усупереч § 10 ЗПР № 7, Законом не передбачено легкого доступу до судових та/або адміністративних проваджень, включаючи процедуру примирення та прискореного провадження в термінових справах. Відповідно до статті 14 Закону жертви дискримінації мають право звернутися зі скаргою до відповідного державного органу, органів місцевого самоврядування, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (див. далі) або суду. Щоб отримати відшкодування матеріальної або моральної шкоди, необхідно відкрити цивільне провадження, що є як довготривалим, так і витратним.
13. ЄКРН зазначає, що в Законі немає положень, які регулювали б розподіл обов'язку доведення. Органи влади повідомили, що такі положення передбачено статтею 60 Цивільно-процесуального кодексу. Але хоча в них говориться, що кожна сторона повинна довести обставини, на які вона посилається як на підставу позову, вони не відповідають означенню ЄКРН, наведеному в § 11 ЗПР № 7.⁸ ЄКРН вважає, що положення стосовно розподілу (або перекладання) тягаря доведення відіграють головну роль у справах щодо дискримінації та мають бути чітко викладені в спеціальному законі про заборону дискримінації.
14. ЄКРН стало відомо про те, що нині Парламент розглядає законопроект «про внесення змін до певних законодавчих актів України (щодо гармонізації законодавства про запобігання та протидію дискримінації з законодавством

⁷ Також див. далі розділ про Політику протидії дискримінації та нетерпимості щодо ЛГБТ осіб.

⁸ § 11 ЗПР № 7: «Закон повинен передбачати, що якщо особи, які вважають себе потерпілими через дискримінацію, наведуть суду чи будь-якому іншому компетентному органу факти, на підставі яких можна вважати, що було здійснено пряму чи непряму дискримінацію, тягар доведення відсутності дискримінації лежить на відповідачеві.»

ЄС)», який урегулює деякі порушені вище питання.⁹ ЄКРН вважає це доброю нагодою включити в законодавство про заборону дискримінації всі положення, на брак яких указувала ЄКРН.

15. ЄКРН рекомендує внести до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» положення про: сегрегацію та дискримінацію за спорідненістю; обов'язок органів влади забезпечити, щоб організації, яким вони надають підряди, кредити, ґранти або інші переваги, поважали та підтримували політику недискримінації; легкий доступ до судових та/або адміністративних проваджень, включаючи процедуру примирення та прискорену процедуру в термінових справах; а також розподіл (або перекладення) обов'язку доведення.

- **Національні спеціалізовані органи**¹⁰

16. В своїй четвертій доповіді ЄКРН наполегливо рекомендувала створити або визначити серед чинних структур орган, який спеціалізуватиметься на питаннях, пов'язаних із расизмом та расовою дискримінацією, відповідно до ЗПР № 2 про спеціалізовані органи протидії расизмові, ксенофобії, антисемітизму та нетерпимості на національному рівні. Тому ЄКРН радо зазначає, що відповідно до статті 10 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» повноваження щодо запобігання та протидії дискримінації надано Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини. Ці повноваження включають: здійснення контролю над виконанням принципів недискримінації як у державній, так і в приватній сфері; подання заяв про дискримінацію до суду та участь у судових розглядах особисто або через представника; перевірка заяв осіб або груп осіб про дискримінацію; внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства про запобігання та протидію дискримінації та здійснення й припинення позитивних дій; надання висновків у справах стосовно дискримінації на запит суду. ЄКРН радо зазначає, що разом із повноваженнями, наданими відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», тепер компетенції цього органу майже повністю відповідають ЗПР № 2 та § 24 ЗПР № 7. Бракує тільки повноваження проводити розслідування.¹¹

17. ЄКРН рекомендує надати Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини право на проведення розслідувань з метою ефективної протидії расизму та расовій дискримінації.

2. Мова ненависті¹²

18. Як зазначалося вище, покарання за мову ненависті («розпалювання ворожнечі») передбачено статтею 161(1) Кримінального кодексу, але лише за ненависть за ознаками національності, раси або релігії. В кримінальному

⁹ Наприклад, він передбачатиме ширший перелік видів дискримінації, в тому числі дискримінацію за спорідненістю, а також надасть Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини повноваження давати обов'язкові до виконання вказівки стосовно усунення порушень у сфері запобігання та протидії дискримінації.

¹⁰ Незалежні органи, які явно уповноважені на національному рівні протидіяти расизмові, ксенофобії, антисемітизму, нетерпимості та дискримінації за такими ознаками, як етнічне походження, колір шкіри, громадянство, релігія та мова (расова дискримінація).

¹¹ Див. § 52 Пояснювального меморандуму до ЗПР № 7, в якому описується масштаб та важливість права проводити розслідування.

¹² Відповідно до ЗПР ЄКРН № 15 про протидію мові ненависті, «мова ненависті» означає пропаганду, заохочення або підбурювання у будь-якій формі до приниження, ненависті або наруги над особою або групою осіб, а також будь-яке цькування, образу, негативне стереотипне сприймання, таврування або погрозу такій особі чи групі осіб, а також виправдання всіх вищенаведених типів поведінки, за ознаками «раси», кольору шкіри, родоходу, національного чи етнічного походження, віку, фізичних вад, мови, релігії чи віросповідання, статі, ґендеру, ґендерної ідентичності, сексуальної орієнтації та інших особових характеристик або статусу.

законі відсутнє посилання на розпалювання ненависті через сексуальну орієнтацію або ґендерну ідентичність. ЄКПН надає свою рекомендацію в § 114 цієї доповіді.

- **Дані**

19. Дані про вчинені на ґрунті ненависті злочини, без розрізнення між розпалюванням ненависті та насильством на ґрунті ненависті, збирають у Генеральній прокуратурі, Міністерстві внутрішніх справ, Державному департаменті з питань виконання покарань та Державному комітеті статистики. ЄКПН зазначає, що донедавна такі дані не розподілялися за окремими мотивами ненависті. 2016 року Національна поліція вперше опублікувала дані про вчинені на ґрунті ненависті злочини, які поліція зареєструвала протягом 2015 року. За цими даними, з-поміж 157 інцидентів 31 учинено з расистських та ксенофобських мотивів, 3 - через упередження до ромів та синті, 18 - з антисемітських мотивів, 94 - через упередження до християн та прибічників інших релігій, 9 - через упередження до ЛГБТ осіб та 2 - через упередження до осіб із фізичними вадами. Більшість з них включали розпалювання ненависті з застосуванням насильства (загалом 45 випадків), пошкодженням майна (32) та завданням тілесних ушкоджень (30).¹³
20. ЄКПН зазначає, що офіційні цифри нижчі за ті, що їх наводять міжнародні та неурядові організації, за даними яких 2015 року загалом мали місце 213 інцидентів на ґрунті ненависті.¹⁴ Це може свідчити про те, що приблизно щодо чверті всіх злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості, не було звернень у поліцію або поліція не визнала їх такими. До того ж, ЄКПН стало відомо, що працівники правоохоронних органів не завжди сприймають розпалювання ненависті серйозно та що, незважаючи на деякі нещодавні зусилля на її реформування, довіра до поліції низька.
21. ЄКПН рекомендує створити механізм збирання докладних даних про випадки розпалювання ненависті (реєструючи конкретну мотивацію та реакцію системи правосуддя) та опублікування таких даних.

- **Розпалювання ненависті в політичному та іншому публічному дискурсі**

22. Останні три роки, через незаконну анексію Автономної Республіки Крим і міста Севастополь та збройний конфлікт у деяких місцевостях Донецької та Луганської областей в політичному дискурсі, панувала риторика, спрямована проти Росії.¹⁵ Цей конфлікт також сприяв посиленню релігійної нетерпимості та напруги між різними церквами, підпорядкованими Києву та Москві.^{16 17} Однак опубліковані доповіді свідчать про те, що випадків цькування або ображення осіб чи груп осіб через їхню російську національність у Києві або інших регіонах було мало. Як указано в одній із доповідей, що етнічні росіяни та українці часто заявляють, що відносини між ними залишаються добрими.¹⁸
23. З іншого боку, судячи з усього конфлікт мав негативний вплив на соціально незахищені верстви населення загалом. Доповіді свідчать про збільшення

¹³ OSCE-ODIHR 2016.

¹⁴ OSCE-ODIHR 2016.

¹⁵ Ця доповідь не враховує ситуацію на зазначених територіях, що нині перебувають поза контролем української влади, якій доповідь адресовано.

¹⁶ «Digital Journal» 2015; «Byzantine Tx» 2016.

¹⁷ Відтоді, як Україна здобула незалежність, між Українською православною церквою Київського патріархату, Українською православною церквою Московського патріархату та Українською автокефальною православною церквою точиться суперництво, яке часто перетворюється на відкритий конфлікт.

¹⁸ United Nations, Human Rights Council 2015.

расистської мови ненависті та дискримінаційних заяв у публічному дискурсі (в тому числі з боку політиків), спрямованих проти ромів, шукачів притулку та біженців, вимушених внутрішніх переселенців (ВВП), іноземних студентів та ЛГБТ осіб.¹⁹

24. Що стосується ромів, ЄКРН звертає увагу на випадок розпалювання ненависті з боку посадової особи органів державної влади в серпні 2016 року (також див. § 47). Після того, як у Лощинівці біля Одеси дев'ятирічну неромську дівчинку вбив, за припущеннями, чоловік ромської національності, там відбулися масові заворушення з закликами виселити ромську громаду з села. Голова сільради публічно заявив, що він поділяє обурення мешканців села.²⁰ Генеральний секретар Ради Європи направив листа Прем'єр-міністрові, в якому повідомив про своє занепокоєння щодо висловлювань та дій місцевих органів влади, які навіювали враження, що всі члени ромської громади злочинці, посилюючи цим упереджене ставлення до них.²¹
25. Іншим об'єктом нетолерантності в публічному дискурсі були біженці. ЄКРН стало відомо, що в березні 2016 року протестувальники з-поміж місцевого населення, а також деякі екстремістські угруповання, згуртувалися проти відкриття третього центру для розселення біженців у Яготині біля Києва. Це супроводжувалося кампанією в ЗМІ, зокрема заявами про те, що біженці розповсюджують хвороби. ЄКРН зазначає, що ці протести перешкодили відкриттю центру й продемонстрували істотний рівень ксенофобії в певних регіонах.
26. Що стосується ВВП, то ЄКРН радо зазначає, що, за наявною інформацією, було мало скарг на розпалювання ненависті до цих осіб на місцевому рівні.²² Однак складається враження, що помітна 2014 року початкова симпатія до ВВП зникає. ЄКРН стало відомо, що оголошення про оренду житла чи працевлаштування з поміткою «Донецьким прохання не турбувати» є звичною справою. ВВП із Східної України частіше, ніж кримськотатарські ВВП, є об'єктом нетерпимості, і саме їх звинувачують у підтримці сепаратизму.
27. Що ж до розпалювання ненависті на ґрунті гомофобії, то, на думку ЛГБТ груп головним джерелом поширення упереджень і нетерпимості залишаються найбільші українські церкви. Гомофобні висловлювання з їхнього боку різко зросли в другій половині 2015 року після проведення в Києві Маршу рівності (ЛГБТ прайду) та ухвалення законів, що захищають сексуальну орієнтацію на ринку праці (також див. § 117 цієї доповіді).²³ Деякі політики, переважно з радикальних та націоналістичних партій, також відкрито заявляють про свої агресивно гомофобні погляди.²⁴

- **Екстремістські угруповання**

28. В своїй четвертій доповіді ЄКРН рекомендувала органам влади активізувати зусилля щодо моніторингу, протидії, попередження та покарання незаконної неонацистської діяльності та заходів. Крім того, вона рекомендувала їм провести спеціальну інформаційну кампанію з метою переконати молодь не вступати в неонацистські та скінхедівські угруповання.

---

¹⁹ UN CERD 2016.

²⁰ RFE/RL 2016a.

²¹ Council of Europe, Secretary General 2016.

²² Zaharov 2016.

²³ Nash Mir Center 2016a.

²⁴ Nash Mir Center 2016a.

29. За твердженням голови Державної служби безпеки, в Україні не зареєстровано жодної право-радикальної організації.²⁵ Однак ЄКРН зазначає, що й далі існують екстремістські організації, які виявляють нетерпимість до соціально незахищених груп населення та розпалюють расову ненависть.²⁶ ЄКРН також стало відомо, що деякі з таких угруповань або їхні члени брали участь у воєнних діях на Сході країни, таким чином здобуваючи популярність для своєї ультра націоналістичної програми.

30. ЄКРН не має даних про якусь інформаційну компанію з метою переконати молодь не приєднуватися до таких угруповань, однак Міністерство внутрішніх справ заявило, що воно постійно слідкує за ситуацією в молодіжній спільноті, виявляючи лідерів, активних учасників та інших членів радикальних організацій, а також осіб, що їх підтримують.²⁷

- **Мова ненависті в ЗМІ та Інтернеті**

31. Згідно з однією доповіддю 2016 року,²⁸ кількість випадків розпалювання ненависті в ЗМІ є незначною (особливо беручи до уваги соціальну напругу, яку спричинили анексія Криму та збройний конфлікт у деяких місцевостях Донецької та Луганської областей), хоча в невеликих ЗМІ або в блогосфері траплялися випадки розпалювання ненависті до населення Донбасу. В тій самій доповіді говориться, що не журналісти, а члени українського Парламенту вдаються до мови ненависті в телевізійних шоу, «вільно оббріхуючи, маніпулюючи та ображаючи своїх опонентів задля підвищення своїх політичних рейтингів».²⁹ Здебільшого мова ненависті спостерігається в ток-шоу або інтерв'ю на каналах, які належать олігархам з опозиції.

32. ЄКРН зазначає, що мова ненависті в ЗМІ часто спрямована на ЛГБТ осіб. Згідно з доповіддю НДО про розпалювання ненависті в українських ЗМІ, з-поміж 424 зареєстрованих випадків розпалювання ненависті, за кількістю згадувань сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність посідали друге місце після етнічного походження.³⁰ Зокрема, регіональні ЗМІ пропагують думку, що спосіб життя ЛГБТ суперечить українським та християнським цінностям.³¹ Повідомлення про заходи, такі як «Одеса Прайд 2015» та Марш рівності в Києві здебільшого були упередженими й поширювали стереотипи.³²

- **Реакція органів влади**

33. Мова ненависті викликає в ЄКРН особливе занепокоєння не лише тому, що часто вона є першим кроком до насильства, а й тому, що вона шкідливо впливає в психологічному сенсі на осіб, проти яких вона спрямована, а також на суспільну єдність загалом. Реагувати на неї треба каналами правоохоронної системи (кримінальними, цивільними та адміністративними правові санкції), а також іншими механізмами протистояння її шкідливому впливу, такими як попередження, саморегуляція та пропаганда протилежних поглядів.

34. Щодо застосування кримінального законодавства ЄКРН зазначає, що в 2015 року мали місце 79 випадків переслідування за злочини, вчинені на ґрунті

---

²⁵ Bocheva et al. 2016.

²⁶ UN CERD 2016.

²⁷ Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities 2016.

²⁸ IREX, 2016.

²⁹ IREX, 2016.

³⁰ Nash Mir Center 2016a.

³¹ IREX, 2016.

³² Nash Mir Center 2016a.

ненависті, та лише за трьома з них винесено остаточні обвинувальні вирокі. Оскільки наявні дані не розрізняють розпалювання ненависті та насильство, не можливо встановити, скільки випадків стосувалися мови ненависті. За інформацією НДО, статтю 161(1) Кримінального кодексу не було застосовано жодного разу. ЄКРН вважає наведені цифри дуже низькими та висловлює жаль щодо мінімального рівня переслідування та покарання за злочини цього типу. Це може свідчити про нерозуміння суті злочинів на ґрунті ненависті та про недостатній вишкіл працівників органів правосуддя. ЄКРН також стало відомо про те, що в кримінальному судочинстві звичною справою є применшення злочину на ґрунті ненависті до рівня хуліганства, за яке простіше притягнути до відповідальності, але й вирок за яким є менш суворим. Вона з жалем констатує, що таким чином втрачається головна ідея, згідно з якою злочин, учинений на ґрунті нетерпимості, є серйознішим і не залишатиметься без покарання.

35. ЄКРН також не задоволена тим, що не здійснюється збирання даних про застосування статті 67(1)(3) щодо обставин, які обтяжують покарання, в поєднанні з особливими ознаками (расова, національна чи релігійна ворожнеча). Такі дані допомогли б сформулювати повне уявлення про злочини на ґрунті расової ненависті в Україні.
36. ЄКРН рекомендує збирати дані про застосування статті 67(1)(3) Кримінального кодексу щодо обставин, які обтяжують покарання, та конкретні мотиви ненависті.
37. ЄКРН схвалює низку недавніх покращень, які можуть мати позитивний вплив та допомогти вирішити деякі проблеми недостатнього рівня повідомлення про злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості, та невизнання їх як таких. До них належать: зміни у формі поліцейського протоколу про обставини вчиненого злочину, який тепер містить графу для зазначення того, що жертва вважає його мотивом ненависть до неї;³³ створення Національного контактного пункту з питань злочинів, учинених на ґрунті ненависті, та призначення спеціальних поліцейських офіцерів на регіональному рівні для контролю розслідувань у справах, у яких жертва вбачає мотив ненависті; інтенсивне навчання поліції, зокрема з боку ОБСЄ, на предмет ідентифікації злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості, та використання нової форми поліцейського протоколу про обставини вчиненого злочину; а також збирання даних про правопорушення на ґрунті ненависті проти ЛГБТ осіб (попри те, що нині в кримінальному законодавстві немає такої ознаки), що сприяло покращенню відносин між ЛГБТ-групами та новою поліцією.³⁴ І нарешті, було виготовлено плакати з закликами повідомляти про злочини, вчинені на ґрунті ненависті, на яких зображено фото п'яти соціально незахищених груп: етнічних меншин, мусульман, гомосексуалів, осіб із фізичними вадами та осіб похилого віку. В заголовку говориться: «Бути собою - не злочин, злочин – нападати на людину за те, ким вона є». ЄКРН закликає органи влади максимально розповсюдити такі плакати по всій країні.
38. Що ж до ЗМІ та Інтернет, то ЄКРН нагадує про свої рекомендації з четвертої доповіді: забезпечити, щоб розповсюджувана інформація не сприяла ворожому ставленню до соціально незахищених груп; заохочувати ЗМІ до вивчення прав людини, зокрема з питань, пов'язаних із расизмом та расовою дискримінацією; а також ужити заходів, аби перешкодити

---

³³ Bocheva et al. 2016.

³⁴ В листопаді 2015 року створено нову Національну поліцію України (НПУ). Всі притаманні поліції функції, за винятком експертних послуг та баз даних, передано від Міністерства внутрішніх справ під безпосередній контроль НПУ, яка перебуває у процесі створення нової структури, включаючи новостворену Патрульну поліцію.

використанню Інтернету задля розповсюдження расистських коментарів та матеріалів.

39. Стаття 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», дія якого поширюється як на державне, так і на приватне мовлення, забороняє пропаганду винятковості, зверхності або неповноцінності осіб за ознаками їх релігійних переконань, ідеології, національної або етнічної належності, фізичного або матеріального стану та соціального походження. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення - це конституційний, постійний, незалежний орган державної влади, який забезпечує дотримання законодавства, та єдиний регулювальний державний орган у сфері телерадіомовлення. Вона складається з восьми членів і серед багатьох інших завдань уповноважена накладати санкції за порушення законодавства.³⁵ Вони включають попередження (за перше правопорушення), штрафи (в тому числі за бездіяльність в усуненні правопорушення після попередження) та ініціювання відкликання ліцензії на мовлення через суд (якщо правопорушень не було усунуто після попередження та штрафу).
40. ЄКРН з радістю зазначає, що статтю 6 уже було використано для покарання за розпалювання ненависті за ознаками, що входять до компетенції комісії. Нещодавно до телевізійної компанії застосовано санкції за розпалювання ненависті на ґрунті антисемітизму, й нині триває судовий розгляд справи про позбавлення ліцензії.
41. Що стосується навчання, від 2015 року УВКБ ООН проводить навчальні заходи з метою звернути увагу ЗМІ на їхню роль у формуванні громадської думки про ВВП. Розроблені інформаційні бюлетені та брошури, які дають журналістам детальні та стислі вказівки щодо висвітлення проблем ВВП. Крім того, влітку 2015 року УВКБ ООН разом з Урядом та громадськістю запустило креативну комунікаційну компанію в ЗМІ з метою підвищити толерантність до ВВП в спільнотах, що їх приймають. Вона охоплювала три складники: відео, розміщення плакатів на вулиці та створення веб-порталу з переліком постачальників послуг, які збирають та доставляють допомогу для ВВП. Кампанію транслювали всі національні телеканали, а у восьми найбільших містах у людних місцях було розміщені плакати. ЄКРН схвалює таку важливу ініціативу.
42. ЄКРН нагадує, що 2006 року Україна ратифікувала Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, і що ця Конвенція набрала чинності в країні 2007 року. Комісії стало відомо, що в Національній поліції створено Департамент кіберполіції, який здійснює моніторинг Інтернету. Однак, за інформацією НДО, скарги на погрози та розпалювання ненависті в Інтернеті (зокрема в соціальних мережах), які переважно стосуються ромів та ЛГБТ осіб, поліція не приймає або належним чином не розслідує, головним чином через брак ресурсів або через уявлення про їхню неістотність.
43. ЄКРН рекомендує активізувати роботу Департаменту кіберполіції та забезпечити його необхідними технічними й людськими ресурсами для протидії розпалюванню ненависті в Інтернеті. Також вона рекомендує розробити інструкції для поліції щодо виявлення випадків розпалювання ненависті та вжиття відповідних заходів.
44. Нарешті, ЄКРН вважає дуже важливим боротися з мовою ненависті шляхом протиставлення їй контрпропаганди, яка чітко показує її руйнівний та неприйнятний характер. Комісія з'ясувала, що така контрпропаганда рідко

---

³⁵ www.nrada.gov.ua.

застосовується в Україні та що органи влади загалом не бажають ставати на захист або висловлюватись на користь будь-яких соціально незахищених груп населення, остерігаючись негативної реакції з боку більшості населення. Однак вона схвально сприйняла заяву, що в 2015 року Президент став першим в історії керівником України, який публічно виступив на підтримку конституційного права кожної людини на участь у Марші рівності, тоді як інші засуджували та намагалися заборонити його.³⁶ Крім того, декілька членів Парламенту самі взяли участь у марші. Члени ЛГБТ-груп сприйняли це як дуже позитивний знак.

3. Насильство на ґрунті расизму та гомо/трансфобії

45. Стаття 161(2) Кримінального кодексу передбачає покарання за розпалювання національної, расової чи релігійної ненависті, поєднане з насильством. Стаття 178 передбачає покарання за пошкодження релігійних споруд чи культових будинків. Кримінальний кодекс також указує обставини, що обтяжують покарання за певні насильницькі злочини, поєднані на ґрунті расової, національної або релігійної нетерпимості, а стаття 67(1)(3) передбачає суворіше покарання за будь-який інший злочин, вчинений на цьому самому ґрунті (див. § 6 вище). У кримінальному законодавстві немає прямого посилання на злочини, вчинені на ґрунті гомо/трансфобії (див. § 114 доповіді).
46. В своїй четвертій доповіді ЄКРН наполегливо рекомендує органам влади активізувати зусилля для протидії насильницьким злочинам на ґрунті расизму по всій країні шляхом ефективного покарання за такі злочини. Дані про злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості (розпалювання ненависті та насильство на ґрунті ненависті) подано в §§ 19-20 та 34 цієї доповіді. Як уже зазначалося, спеціальні положення Кримінального кодексу про розпалювання ненависті та насильство, застосовуються рідко та з низькою часткою обвинувальних вироків. ЄКРН нагадує про зазначені вище покращення (див. § 37), які могли б мати позитивний вплив у цьому контексті.
47. Судячи з усього, найчастіше жертвами насильства з расистських мотивів стають роми. Наприклад, у лютому 2014 року група в складі приблизно 15 осіб напала на чотири домогосподарства ромів у Коростені, а в квітні 2014 року в Черкасах підпалено будинок ромської родини.³⁷ Як уже сказано вище, в серпні 2016 року в Лощинівці відбулося заворушення, під час якого місцеві жителі пограбували та спалили декілька домогосподарств ромів. Понад 300 осіб узяло участь в актах насильства, що призвели до пошкодження майна без завдання тілесних ушкоджень. Сім ромських родин, у тому числі 17 дітей, втекли з села після того, як сільська рада ухвалила їх виселити. ЄКРН зазначає, що центральні органи влади відреагували відкриттям кримінального розслідування за фактом примусового виселення та завдання матеріальної шкоди.
48. Єврейські організації вважають рівень насильства щодо євреїв в Україні дуже низьким.³⁸ Однак 2015 року в Харкові зареєстровано один жорстокий напад на лікаря-єврея, під час якого нападник викрикував «Жидівська мордо, забирайся геть із міста та країни». За перші дев'ять місяців 2016 року мали місце 16 випадків вандалізму на ґрунті антисемітизму, що трохи більше, ніж за той самий час 2014-го.³⁹ Зображення свастики далі з'являлися в Києві та інших містах. Неодноразово зазнавав вандалізму пам'ятник

---

³⁶ United Kingdom Home Office 2015.

³⁷ European Roma Rights Centre 2014.

³⁸ Washington Post 2016.

³⁹ The Jerusalem Post, 2014.

жертвам Голокосту в Бабиному Яру в Києві; зокрема, 2015 року було шість таких випадків. у березні 2016 року на будівлі синагоги в Черкасах з'явився напис «Смерть жидам». Вінок, що його ізраїльський міністр поклав жертвам Голокосту в Бабиному Яру, було спалено.⁴⁰ ЄКРН нагадує про свою ЗПР № 9 стосовно боротьби з антисемітизмом та заохочує органи влади активізувати реалізацію вказаних у ній заходів.

49. У червні 2015 року група осіб в складі приблизно 30 озброєних ножами та палицями молодиків у балаклавах напала на іноземних студентів у Харкові⁴¹. Нападники поранили дев'ятьох студентів, шестеро з яких було госпіталізовано. За свідченнями очевидців, нападники обрали саме цих жертв через те, що вони «виглядали як іноземці». При цьому були присутні працівники правоохоронних органів, але вони не намагалися зупинити нападників. Пізніше вони затримали п'ятеро осіб за звинуваченням у хуліганстві, замаху на вбивство та розбійному нападі.⁴² Органи влади заявили, що немає підстав непокоїтися про безпеку іноземних студентів, оскільки такі злочини на ґрунті нетерпимості, є рідким явищем.
50. У 2014 та 2015 роках організації ЛГБТ зареєстрували значне зростання тяжкого насильства щодо ЛГБТ осіб, їхніх заходів та майна, в деяких випадках із застосуванням зброї та вибухівки. За їхніми даними, мали місце, зокрема, шість убивств, 32 випадки насильства та шість нападів на заходи або місця проведення заходів. У червні 2015 року під час Маршу рівності в Києві організовані групи ультраправих націоналістів напали на учасників та поліцію, застосувавши вибухівку. П'ятеро працівників поліції було поранено, а дев'ятеро учасників – спіймано та побито. Мер Києва засудив такі дії та пообіцяв, що винуватців буде суворо покарано.
51. В червні 2016 року з огляду на анонсоване проведення прайду з'явилися заклики до насильства. Представник «Правого сектора» попередив у Фейсбуку, що буде «криваве місиво». Голова Організації українських націоналістів заявив, що його організація має всі підстави вдатися до насильства з метою не допустити, щоби «збоченці» проводили марш.⁴³ Для попередження сутичок поліція задіяно 6 500 працівників.⁴⁴
52. ЄКРН нагадує, що в своїй четвертій доповіді закликала органи влади активізувати зусилля з метою покласти край расистській та расово-дискримінаційній поведінці поліції шляхом розслідування всіх обвинувачень у протиправних діях та належного покарання винуватців. Тому вона занепокоєна тим, що й далі надходять повідомлення про випадки насильства з боку поліції та випадки відмови поліції зупинити насильство. 2015 року зареєстровано декілька випадків незаконного затримання поліцією осіб ромської національності, іноді з побиттям та жорстоким ставленням.⁴⁵ Поліція також не розслідує злочини проти ромів як злочини на ґрунті нетерпимості, що відзначав 2012 року Європейський суд з прав людини у справі *Федорченко та Лозенко проти України*.⁴⁶ Крім того, ЛГБТ-групи задокументували 18 випадків відмов та образ із боку поліції протягом

---

⁴⁰ Jewish Telegraphic Agency 2016.

⁴¹ За даними Державної міграційної служби нині в Україні перебуває приблизно 50000 іноземних студентів.

⁴² United States Department of State 2016.

⁴³ Bocheva et al. 2016.

⁴⁴ Bocheva et al. 2016.

⁴⁵ United States Department of State 2016; Equal Rights Trust 2016.

⁴⁶ Заява № 387/03. Справа стосувалась умисного підпалу високопосадовцем поліції домогосподарства ромів, що призвів до смерті п'яти осіб, у тім числі трьох дітей, чим було порушено статті 2 та 14 Європейської конвенції з прав людини.

2015 року, включаючи відмову забезпечити захист ЛГБТ осіб або втрутитися під час нападів на них.⁴⁷

53. За твердженням одного джерела, поліція в Україні довго залишалась однією з найкорумпованіших і найбільш ненавиджених установ.⁴⁸ Після Євромайдану на порядок денний було поставлено реформування поліції, а відтак створено нову поліцію, що мала повернути собі довіру суспільства. В нову патрульну поліцію набрано менш як 6% працівників старої служби. Офіцерів призначено до 29 міст, де вони здобули репутацію «батьорих та чесних».⁴⁹ Проте кримінальні розслідування все ще залишаються у компетенції старої поліцейської служби. ЄКРН звертає увагу на свої коментарі та рекомендацію в §§ 100 -102 цієї доповіді.

4. Політика інтеграції

54. ЄКРН відзначає, що за останні роки було розроблено багато спеціальних програм інтеграції ромів, мігрантів, біженців та вимушених внутрішніх переселенців (ВВП). Далі в цьому розділі та в розділі про особливі питання України (Інтеграція ВВП) вона вивчає становище таких соціально незахищених груп населення в світлі цих програм.
55. Водночас важливо згадати Національну стратегію у сфері прав людини, затверджену Указом Президента від 25 серпня 2015 року, та План заходів для її реалізації на період до 2020 року, затверджений 23 листопада 2015 року Постановою Кабінету міністрів. Ці документи запроваджують загальні програми захисту прав людини, що містять заходи стосовно різних груп, які викликають занепокоєння у ЄКРН, та мають вплив на інтеграцію. ЄКРН з радістю зазначає, що серед шести принципів стратегії вказано рівність і недискримінацію та що сфера дії стратегії включає запобігання й протидію дискримінації.
56. Європейська комісія в своєму Звіті про реалізацію Угоди про асоціацію з Україною схвалила активну участь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та громадськості у підготовці стратегії та плану заходів, але вказала на брак ресурсів для її реалізації.⁵⁰ Крім того, ЄКРН зазначає, що план заходів містить прогностичні результати, заходи на досягнення результатів, індикатори, терміни та відповідальні органи, але не передбачає бюджетних асигнувань. Органи влади повідомили ЄКРН, що за даними моніторингу з боку Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та громадськості поки що здійснено близько 21% передбачених заходів.

- Історичні етнічні, релігійні та мовні меншини

57. Відповідно до перепису населення 2001 року, який був першим (та поки що єдиним) переписом населення України відтоді, як вона 1991 року здобула незалежність, загальна кількість населення країни складала 48,5 млн. Нижче наведено її етнічний склад за переписом⁵¹: українці 77,8%, росіяни 17,3%, білоруси 0,6%, молдовани 0,5%, кримські татари 0,5%, болгары 0,4%, угорці 0,3%, румуни 0,3%, поляки 0,3%, євреї 0,2%, греки 0,2% та інші 1,6%. На 2020 рік заплановано новий перепис населення, який раніше декілька разів відкладали.
58. Хоча спеціальної політики інтеграції для національних меншин немає, План заходів для реалізації Національної стратегії у сфері прав людини включає розділ про захист прав корінних народів та національних меншин. Більше

⁴⁷ Nash Mir Centre 2016.

⁴⁸ Yaffa 2016.

⁴⁹ Yaffa 2016.

⁵⁰ European Commission 2016.

⁵¹ <http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/>.

інформації можна знайти у Висновку Консультативного комітету Рамкової конвенції про захист національних меншин та Звіті Експертного комітету Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. У цьому розділі ЄКРН розглядає соціально найнезахищенішу групу з-поміж усіх історичних етнічних, релігійних та мовних меншин, а саме ромів, для яких розроблено спеціальну політику інтеграції.

- **Рому**

59. Офіційних даних про ромів та їхнє становище в Україні немає. Згідно з переписом населення 2001 року, в Україні проживало 47 587 ромів (0,1% від загальної кількості населення). Однак за оцінками інших джерел, в Україні проживають від 120 000 до 400 000 ромів. Різниця між офіційними та неофіційними даними пояснюється, зокрема, тим, що багато ромів не мають документів, що посвідчують особу, а тому вони не зареєстровані в країні, а також небажанням ромів декларувати своє етнічне походження через страх дискримінації та неправильною реєстрацією ромів як румунів.⁵² Брак надійних даних ускладнює розробку та ефективну реалізацію політики у всіх сферах та оцінку досягнутого поступу.⁵³
60. ЄКРН рекомендує створити систему збирання статистичних даних у всіх сферах, що стосуються інтеграції ромів, включаючи ґендерні аспекти, з суворим дотриманням принципів конфіденційності, добровільної самоідентифікації та поінформованої згоди.
61. Указом Президента від 8 квітня 2013 року затверджено Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року, а Постановою Кабінету міністрів 11 вересня 2013 року затверджено План заходів для її реалізації. В стратегії сказано, що інтеграція ромів є в Україні важливим соціальним питанням. Її заявленою метою є окреслення параметрів захисту та інтеграції ромів у суспільство, а головними завданнями – правовий захист ромів, забезпечення соціального страхування та працевлаштування, підвищення рівня освіти, надання медичних послуг, забезпечення житлом та задоволення культурних та інформаційних потреб ромів. План заходів охоплює 56 заходів, для яких визначено відповідальні органи й терміни проведення, але не передбачено фінансування. Загальну відповідальність за реалізацію стратегії покладено на Міністерство культури.
62. На жаль, за інформацією з багатьох джерел ЄКРН в Києві та Одесі, стратегія не стала ефективною, а заходи, передбачені Планом заходів, залишилися переважно нереалізованими. Зокрема, офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини заявив (на своєму веб-сайті), що стратегія є формальною, неконструктивною та невідповідною головній меті – вирішити проблеми ромів.⁵⁴ Хоча органи влади запевнили ЄКРН, що радяться з ромськими НДО та врахували їхні пропозиції в плані заходів, представники ромських організацій не погодилися з цим твердженням. НДО також зазначили, що державні установи та відомства, що беруть участь у реалізації стратегії, не мають коштів і спромоги для роботи над проблемами ромів.⁵⁵ До того ж, Міжвідомча робоча група щодо реалізації стратегії на чолі з Віце-прем'єром, до складу якої входять центральні виконавчі органи,

⁵² OSCE/ODIHR, 2014.

⁵³ У ЗПР ЄКРН № 1 про протидію расизмові, ксенофобії, антисемітизмові та нетерпимості рекомендується у відповідності з європейськими законами, нормами та рекомендаціями про захист даних та захист персональних даних, збирати у належних випадках дані, які допоможуть оцінити ситуацію та досвід груп населення, що особливо потерпають від расизму, ксенофобії, антисемітизму та нетерпимості.

⁵⁴ www.ombudsman.gov.ua, 2015.

⁵⁵ Anti-Discrimination Centre "Memorial" and Kharkiv Human Rights Protection Group 2016.

місцеві адміністрації та лідери ромських НДО, вперше зібралася лише в листопаді 2016 року, через більш ніж три роки після затвердження стратегії, щоб оцінити реалізацію та підготувати зміни до Плану заходів.

63. ЄКРН стало відомо, що відповідальність за реалізацію Плану заходів було перенесено на регіональний рівень, і роми розцінюють це як позитивну зміну. 2016 року створено регіональні Громадські ради ромської національної меншини та Міжвідомчу робочу групу щодо реалізації Стратегії захисту та інтеграції ромської меншини до 2020 року з двома радниками від ромської спільноти. ЄКРН зазначає, що ромські НДО займали активну позицію, розробляли власні плани заходів та представляли їх регіональним органам влади. В деяких випадках ці плани були затверджені, наприклад, у Черкасах та Одесі. За деякими повідомленнями, ці плани заходів підштовхнули адміністрації міст виділити кошти на вирішення проблем ромів.⁵⁶ ЄКРН заохочує такі ініціативи як з боку самих ромів, так і з боку місцевих та регіональних органів влади, погоджуючися, що роми найкраще знають, як вирішити їхні власні проблеми.
64. 2014 року в шести областях України з найбільшою густотою ромського населення (Полтавській, Черкаській, Волинській, Закарпатській, Дніпропетровській та Одеській) розпочато громадський контроль за реалізацією плану заходів.⁵⁷ Він підтвердив, що роми залишаються найбільш соціально стигматизованою та обмеженою в правах національною меншиною з найнижчим рівнем довіри до органів влади та державних установ. Отримані дані показали, що 31% дітей ромської національності не відвідують школу, а понад 60% ромів не працюють. Ризик не знайти роботу особливо великий для осіб із низьким рівнем освіти; таке замкнене коло «прирікає наступні покоління ромів в Україні на обмеження в правах та суспільну ізоляцію».⁵⁸
65. ЄКРН нагадує, що давньою проблемою для багатьох ромів є відсутність документів, що посвідчують особу, таких як свідоцтво про народження, внутрішній паспорт та прописка. В своїй четвертій доповіді вона рекомендувала органам влади створити програму спрощеного отримання таких документів ромами, особливо дітьми ромської національності. Вона зазначає, що стратегія та план заходів передбачають надання допомоги ромам, що легально проживають на території України, в отриманні документів, що посвідчують особу та підтверджують її громадянство, а також свідоцтва про народження та інших свідоцтв цивільного стану, а також розповсюдження інформації про порядок отримання документів, що посвідчують особу, та реєстрацію ромів, що отримують такі документи.
66. В деяких громадах від 30 до 40% ромів не мають таких документів.⁵⁹ Це може бути причиною відмови у зарахуванні дитини до школи або перешкодою для подальшої освіти, отримання роботи чи медичної допомоги, а також неможливості голосувати. Тому ЄКРН з радістю відзначає деякі кроки, здійснені задля вирішення цієї проблеми. Зокрема, було створено систему збирання даних про отримання документів ромами. За цими даними, 2015 року видано 2143 документи, що посвідчують особу. Крім того, ЄКРН стало відомо про запровадження спрощеної процедури; нещодавно в Одесі ініційовано успішний пілотний проект, з перспективою розширення його дії на решту країни, в рамках якого комісія в складі

---

⁵⁶ Council of Europe/European Union Joint Programme ROMED 2016.

⁵⁷ За участю Офісу Омбудсмена, програмової ініціативи «Роми в Україні» Міжнародного фонду «Відродження», Європейського центру захисту прав ромів та 11 недержавних ромських правозахисних організацій.

⁵⁸ www.ombudsman.gov.ua 2015.

⁵⁹ Equal Rights Trust 2015.

представників Державної міграційної служби, Управління юстиції та зареєстрованої НДО ромів збирається кожні три місяці й приймає рішення за поданими заявами. Також схвалено нові правила для проблемних справ, а в крайньому випадку підтвердження особи може здійснюватися в судовому порядку. ЄКРН була рада дізнатись від ромських організацій, що проблема з документами вирішується.

67. Однак, ЄКРН також зазначає, що, за твердженням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, посадові особи іноді вимагають додаткові документи, не передбачені чинними нормами.⁶⁰ До того ж роми підтвердили, що навіть ті, хто має всі необхідні документи, часто, як і раніше, повинні підтверджувати свою особу в судовому порядку. Оскільки сума судового збору дуже висока, а документи, що посвідчують особу, дуже важливі, ЄКРН вважає, що є всі підстави вжити заходів на відшкодування за це несприятливе становище, тобто скасувати судовий збір для осіб, які не мають іншого вибору, ніж підтверджувати свою особу в судовому порядку.
68. ЄКРН наполегливо рекомендує скасувати судовий збір у справах ромів, що бажають підтвердити свою особу з метою отримати документи, що посвідчують особу.
69. Що стосується освіти, ЄКРН нагадує свою рекомендацію в четвертій доповіді: покращити відвідування шкіл, протидіяти сегрегації та упередженому ставленню в шкільній системі та підвищити рівень успішності ромських дітей, задля чого, зокрема, призначати в школах посередника ромської національності. ЄКРН зазначає, що підвищення рівня освіти ромів є одним із напрямків стратегії та плану заходів, поряд із популяризацією освіти серед ромів шляхом забезпечення рівних можливостей отримання всіх рівнів освіти, збільшення відвідуваності дитячих садків дітьми віком від трьох до шести років, моніторингом і забезпеченням регулярного відвідування, збільшенням кількості ромських дітей, які здобувають загальну освіту, та діяльністю на заохочення до професійної та вищої освіти.
70. Незважаючи на такі прагнення, далі надходить інформація про низький рівень освіти серед ромського населення України: 24% не мають освіти взагалі, 37% не завершили обов'язкової освіти й лише 1% має вищу освіту; 23% неписьменні, а 34% не розмовляють українською мовою. В інших джерелах зазначається, що понад 90% дітей ромської національності залишили школу, закінчивши тільки п'ять або шість класів, та лише 6% отримали середню освіту або завершили професійне навчання.⁶¹
71. Багато дітей ромської національності не розмовляють українською мовою та не відвідують дитячі садки. Починаючи здобувати обов'язкову освіту, вони відразу опиняються в несприятливих умовах. До того ж учителі не мають досвіду роботи з дітьми, які не розмовляють українською або російською мовами. Тому ЄКРН схвалює ініціативу НДО в Закарпатті протягом шести-дев'яти місяців готувати 25 ромських дітей на рік для вступу до початкової школи. Ця ініціатива мала успіх, а діти, вступаючи до школи, вміли розмовляти українською, читати та рахувати. До цього часу таку допомогу отримали близько 100 дітей. Крім того, ЄКРН дізналася, що 2015 року в Одеській та Закарпатській областях запущено пілотні проекти залучення осіб ромської національності як помічників учителів; нині в трьох місцевостях працюють вісім таких помічників. ЄКРН наполегливо рекомендує продовжувати та розширювати ці зусилля.

---

⁶⁰ Equal Rights Trust 2015.

⁶¹ Bocheva et al. 2016.

72. Крім того, ЄКРН зазначає, що в Україні далі існують окремі школи для ромів, часто з низькими академічними стандартами.⁶² Зокрема це має місце на Закарпатті та Одещині, де висока густота ромського населення в певних місцевостях поєднується з практикою направлення дітей ромської національності до певних шкіл. Це дуже шкідливе явище, яке позбавляє дітей можливості вибратися з колообігу злиднів через низький рівень освіти.
73. ЄКРН наполегливо рекомендує органам влади вивчити ситуацію з расовою сегрегацією ромів у сфері освіти й ухвалити ефективну стратегію припинення цієї практики. Відповідно, вони також мають сприяти, щоб ромські діти відвідували дитячі садки.
74. Хоча органи освіти та керівництво шкіл надало інформацію та вжило заходів на протидію упередженому ставленню до учнів ромської національності, деякі джерела свідчать, що таврування, ображення та знущання з боку вчителів, учнів та батьків все ще можуть бути проблемою для ромських дітей у школах, і це є однією з головних причин, чому вони завчасно кидають навчання в школі.⁶³
75. ЄКРН рекомендує вжити додаткових заходів, щоб припинити знущання з ромських дітей у школах, орієнтуючи ці заходи на учнів, батьків та вчителів.
76. Щодо працевлаштування, ЄКРН в своїй четвертій доповіді наполегливо рекомендувала органам влади активізувати зусилля з метою покращити можливості працевлаштування для ромів, вживаючи заходів позитивної дії, як-от розширення доступу до професійного навчання та підвищення кваліфікації з метою подолати нерівність у цій сфері. Вона зазначає, що план заходів передбачає проведення діяльності з професійної орієнтації, спрямованої на мотивування ромів до праці та працевлаштування, а також розповсюдження інформації про те, як відкрити власну справу.
77. Однак опубліковані доповіді свідчать про те, що роми в Україні страждають від масового безробіття: понад 60% із них є безробітними. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини заявив, що працевлаштування є головною проблемою для ромської меншини та що «приблизно 49% ромів назвали її своєю найсерйознішою проблемою».⁶⁴ Головними перешкодами для постійної зайнятості є відсутність документів, що посвідчують особу, недостатній рівень освіти, дискримінація з боку працедавців та відсутність державної політики, спрямованої на підвищення рівня зайнятості серед ромів. Більшість ромів працюють на себе, продаючи товари на ринках або збираючи металолом.⁶⁵ Також доповіді свідчать про те, що для ромських жінок ситуація є особливо тяжкою через замкнене коло високого рівня неписьменності та панування стереотипів про роль і відповідальність жінок в родині як у ромській спільноті, так і в суспільстві загалом.⁶⁶
78. В опублікованій 2014 року доповіді йшлося про те, що в Україні немає урядових програм, спрямованих на підвищення здатності ромів до працевлаштування та розвиток у них навичок, що мають попит на ринку праці, а також заохочування їх до пошуку роботи.⁶⁷ Відтоді, однак, органи влади повідомили ЄКРН про створення спеціальних підрозділів для допомоги ромам у працевлаштуванні. 2015 року Державна служба зайнятості провела в десяти регіонах із великою кількістю ромів роботу,

---

⁶² Equal Rights Trust 2016.

⁶³ Bocheva et al. 2016; Equal Rights Trust 2016.

⁶⁴ United States Department of State 2016.

⁶⁵ OSCE/ODIHR, 2014.

⁶⁶ OSCE/ODIHR, 2014.

⁶⁷ OSCE/ODIHR, 2014.

спрямовану на збільшення їхньої обізнаності про послуги та трудове законодавство, а також інформуванню ромів про відкриті вакансії, можливості для професійного навчання та відкриття власної справи. Крім того, 2015 року ромам виділено 214 земельних ділянок для фермерства та садівництва. ЄКРН схвалює такі дії.

79. В своїй четвертій доповіді ЄКРН рекомендувала активно сприяти працевлаштуванню ромів у поліції з метою відновити довіру ромів до органів кримінальної юстиції. Комісія з'ясувала, що рівень довіри до поліції залишається дуже низьким та що лише декілька ромів було прийняти на службу до поліції. Однак, вона відзначає цікаве явище: в кожному регіоні призначено одного представника ромів для взаємодії між поліцією та місцевими ромськими спільнотами, що роми сприймають позитивно.
80. Що ж до житла, то ЄКРН у своїй четвертій доповіді знову нагадала про свою рекомендацію щодо термінового вирішення проблем, що перешкоджають ромам отримати належне житло. Стратегія та план заходів передбачають сприяння можливості користування державним житловим фондом та пільговому кредитуванню для купівлі або будівництва житла, а також виділення земельних ділянок для будівництва житла та фермерського господарювання. Проте доступ до пристойного житла залишається однією з найсерйозніших проблем ромів. Тому ЄКРН з радістю відмічає, що органи влади провели інформування про наявні програми кредитування, виділили 2015 року ромам 382 земельні ділянки для будівництва житла та вдосконалили інфраструктуру та транспортне сполучення в декількох поселеннях.
81. Загалом, незважаючи на наявність спеціальної стратегії та плану заходів, ЄКРН не побачила істотного покращення становища ромських спільнот, тому треба ще багато чого зробити. До того ж однією з головних перешкод є відсутність фінансування.
82. ЄКРН наполегливо рекомендує органам влади провести комплексну оцінку вад Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини і Плану заходів для її реалізації та переглянути й оновити їх відповідним чином, звертаючи особливу увагу на освіту, житло, працевлаштування та отримання документів, що посвідчують особу. Органи влади мають робити це у близькій співпраці з ромами та ромськими організаціями, а для ефективності цих заходів має бути забезпечено достатнє фінансування.

- **Особи, що не є громадянами**

- ***Іммігранти***

83. Кількість зареєстрованих 2016 року Міністерством внутрішніх справ іммігрантів, які постійно мешкають в Україні, склала приблизно 250 000. Найчастіше вони походять із таких країн: Російської Федерації, Молдови, Узбекистану, Білорусі, Грузії, Вірменії та Азербайджану.⁶⁸
84. ЄКРН відомо про існування двох політичних документів із цього питання: Плану заходів щодо інтеграції мігрантів в українське суспільство на період 2011-2015 років та Плану заходів з реалізації Концепції державної міграційної політики, ухваленої 2011 року. Вона відзначає, що широко використовується термін «мігрант», але основною цільовою групою є біженці та особи, що потребують додаткового захисту.⁶⁹ Справді, Державна міграційна служба повідомила ЄКРН, що немає політики інтеграції для іммігрантів, що постійно мешкають у країні. Відповідно до Закону України

⁶⁸ International Organisation for Migration (IOM) 2011.

⁶⁹ IOM 2015.

«Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», вони мають такі ж права, що й громадяни України, за винятком права обирати, бути обраним та працювати в органах державної влади.

85. Згідно з опублікованим 2015 року звітом про дослідження, деякі положення про інтеграцію в цих документах не були реалізовані повною мірою.⁷⁰ В інших джерелах ішлося про те, що реалізація програм неможлива через брак фінансування та що низку заходів реалізували неурядові або міжнародні організації, оскільки державним установам бракувало коштів.⁷¹ Не було складено звіт про виконання плану заходів та не було проведено оцінювання результатів. Крім того, ЄКРН зазначає, що плани заходів не було оновлено задля продовження їхньої дії після 2015 року, хоча Державна міграційна служба вже декілька років працює над новою міграційною політикою на період до 2025 року.
86. ЄКРН зазначає, що іммігранти стикаються в Україні з багатьма проблемами. Багато з них мають труднощі з реєстрацією місця проживання, позаяк орендодавці часто не бажають реєструвати іноземців, що винаймають у них житло, а це заважає отриманню освіти, медичної допомоги та адміністративних послуг. Вищезазначене дослідження також указує на те, що іноземці часто платять вищу орендну плату, ніж громадяни України, та що орендодавці надають перевагу українцям. Державної допомоги в пошуку житла іммігранти не отримують.⁷²
87. За наявними оцінками, рівень освіти іммігрантів високий, але лише одна десята вільно розмовляє українською та менш як половина – російською мовами. Понад дві третини відвідували мовні курси та мають сертифікати, хоча наявну систему курсів української мови вони вважають незадовільною. 80% емігрантів мають роботу, але легально працюють лише 40%, переважно в торгівлі, сфері послуг та будівництві.⁷³ Понад чверть учасників дослідження мали проблеми з отриманням медичної допомоги, переважно через те, що надання медичних послуг, у тому числі невідкладної допомоги, для мігрантів є платним. Лише 40% повідомили, що мають страхове медичне забезпечення. Також емігранти потерпають від загального негативного ставлення до іноземців⁷⁴; повідомлялося також про випадки дискримінації та ксенофобії з боку держслужбовців.⁷⁵
88. Оскільки чисельність іммігрантів в Україні зростає через її стратегічне розташування між Європейським Союзом та Російською Федерацією, ЄКРН вважає, що влада має здійснити кроки для вирішення вказаних вище проблем.
89. ЄКРН рекомендує розробити політику інтеграції іммігрантів в Україні з зосередженням на недискримінації, забезпеченні реєстрації місця проживання, курсів української мови, працевлаштування та медичної допомоги. Ця політика має здійснюватися спільно з відповідними організаціями, такими як УВКБ ООН.

---

⁷⁰ IOM 2015.

⁷¹ IOM 2015.

⁷² IOM 2015.

⁷³ IOM 2015.

⁷⁴ Kaźmierkiewicz, 2011.

⁷⁵ IOM 2015.

- **Біженці**

90. За статистикою УВКБ ООН, станом на 1 січня 2016 року в Україні жило 3273 біженця з 59 країн, більша частина з яких прибула з Афганістану, Сирії та Російської Федерації.⁷⁶ Значно знизилась кількість осіб, що просять в Україні притулку, від 1141 2015 року до лише 481 2016-го (дані за період від січня по вересень), можливо через нинішній збройний конфлікт у деяких місцевостях Донецької та Луганської областей і острах етнічної напруги в країні.
91. Спеціальні інтеграційні заходи для біженців, викладені в двох згаданих у попередньому розділі документах, було об'єднано в План заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року. Його було затверджено в серпні 2012 року розпорядженням Кабінету міністрів. Він передбачає, серед іншого, заходи в сферах законодавства, вивчення мови, освіти, медичного обслуговування, працевлаштування, соціального забезпечення, надання житла, індивідуальних програм інтеграції та формування толерантного ставлення до біженців.
92. Як вважають співрозмовники ЄКРН, головним досягненням на сьогодні є внесення 2014 року до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» змін, які привели його у більшу відповідність до міжнародних стандартів. В інших сферах ніяких покращень не відбулося. Тому хоча формально біженці мають ті ж самі права, що й громадяни України, на практиці існує багато перешкод для їх інтеграції на місцевому рівні. Не передбачено ніякого соціального забезпечення (нові біженці отримують від Уряду одноразову допомогу в розмірі менше, ніж один долар США). Згідно з недавнім дослідженням, біженцям може надаватися житло в тимчасових центрах, однак їх недостатньо: існує тільки два державні центри, розташовані в Одеській області й Закарпатті, загальною місткістю 300 осіб.⁷⁷ Лише один з восьми опитаних біженців повідомив, що живе в такому центрі. Немає державного плану будівництва житла для біженців, а соціальне житло для них недоступне. Уряд не забезпечує ані курсів української мови, ані допомоги працевлаштуванні. Мало того, багато працедавців не бажають брати на роботу біженців.⁷⁸ Всі заходи допомоги біженцям, такої як мовні курси та допомогу у працевлаштуванні, здійснювало лише УВКБ ООН.
93. Крім того, інтеграції перешкоджають нинішня економічна криза та дедалі більше незадоволення серед населення місцевостей, де мають розселити біженців, в тім числі зростання ксенофобії та кількості інцидентів на ґрунті расизму, таких як описаний вище випадок у Яготині (див. § 25).
94. За таких умов ЄКРН занепокоєна тим, що біженці стикаються з серйозними проблемами в різних сферах повсякденного життя та мають мало шансів стати самодостатніми та інтегрованими. Вона вважає, що чинний план заходів, який не було ефективно реалізовано, необхідно переглянути й оновити, та що необхідно виділити кошти, які забезпечили б надання цій дуже соціально незахищеній групі населення тієї допомоги, якої вона потребує для побудови свого життя в Україні.
95. ЄКРН рекомендує переглянути й оновити План заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство спільно з УВКБ ООН та іншими відповідними організаціями, а також із самими біженцями. Він має передбачати заходи, що покращать їхні

---

⁷⁶ UNHCR 2016a.

⁷⁷ IOM 2015.

⁷⁸ IOM, 2015.

можливості отримувати соціальне забезпечення, житло, освіту, вивчити мову та працевлаштуватися. Для забезпечення ефективної інтеграції на місцевому рівні та самозабезпечення біженців мають бути виділені достатні людські й фінансові ресурси.

II. Особливі питання України

1. Проміжні рекомендації четвертого циклу

96. В своїй першій проміжній рекомендації ЄКРН наполегливо рекомендувала органам влади визначити орган, відповідальний за координацію роботи з протидії расизму та расовій дискримінації, забезпечивши наявність у її персоналу необхідного досвіду в цій сфері та наявність достатніх людських і фінансових ресурсів; крім того, вона рекомендувала сприяти активному залученню громадськості до цієї роботи. В своїх висновках від 19 березня 2015 року ЄКРН відзначила низку позитивних змін, зокрема такі: 2013 року Уповноважений Верховної Ради України з прав людини затвердив Стратегію діяльності у сфері запобігання та протидії дискримінації в Україні на 2014-2017 роки; 2014 року Кабінет міністрів України заснував Раду міжнаціональної злагоди та створив посаду Урядового уповноваженого з питань етнонаціональної політики з метою сприяння захистові прав національних меншин та корінного населення; у вересні 2014 року Кабінет міністрів України своїм розпорядженням затвердив повноваження Міністерства культури, поставивши перед ним завдання сприяти толерантності та запобігати розпалюванню ненависті й дискримінації за етнічним походженням. ЄКРН визнала, що було докладено багато зусиль, та дійшла висновку, що її рекомендацію частково виконано.
97. ЄКРН зазначає, що після того в липні 2016 року Урядовий уповноважений з питань етнонаціональної політики залишив посаду й вона залишається вакантною, та що Рада міжетнічної згоди не працює. Однак 2016 року Міністерство культури розширило функціональні можливості Департаменту у справах релігій та національностей, створивши два додаткових відділи, які займаються міжнародними відносинами та захистом національних меншин. Крім того, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини проводить систематичну роботу на запобігання дискримінації (див. § 16 вище).⁷⁹
98. В своїй другій проміжній рекомендації ЄКРН закликала органи влади забезпечити у всіх випадках дію порядку неупередженого та ефективного визначення статусу біженця та в максимально короткий термін створити остаточну структуру, яка б мала виконувати ці функції. В своїх висновках від 19 березня 2015 року ЄКРН зазначила, що 2011 року ухвалено новий Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», а його застосування доручено Державній міграційній службі. Однак ЄКРН вважає, що переведення Державної міграційної служби під нагляд Міністерства внутрішніх справ не могло гарантувати неупередженого застосування порядку визначення статусу біженця, чого вимагала її рекомендація. Визнаючи значні зусилля українських органів влади, ЄКРН дійшла висновку, що її рекомендацію виконано частково.
99. ЄКРН зазначає, що Державна міграційна служба й далі відповідає за виконання Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» та обробку заяв про отримання статусу біженця. За даними УВКБ ООН, хоча за останні роки до порядку отримання статусу біженця та практики його застосування внесено покращень, як-от можливість отримати безкоштовну правову допомогу в другій інстанції, чинний порядок визначення статусу біженця все ще не відповідає

⁷⁹ Bocheva et al. 2016.

мінімальним стандартам.⁸⁰ Наприклад, особам, які просять статусу біженця, не надають перекладачів, час для подання заяв є безпідставно коротким, а особам, яким відмовлено в цьому статусі, не повідомляють про причину відмови. ЄКРН шкодує, що особи, які просять статусу біженця, не мають змоги скористуватися неупередженою та ефективною процедурою визначення цього статусу, та закликає органи влади вдосконалити заходи захисту в законодавстві та на практиці відповідно до міжнародних стандартів і стандартів ЄС.

100. В своїй третій проміжній рекомендації ЄКРН наполегливо рекомендувала створити незалежний орган, уповноважений приймати скарги на дії працівників поліції. В своїх висновках від 19 березня 2015 року ЄКРН зазначила, що підрозділи внутрішньої безпеки Міністерства внутрішніх справ були відповідальними за контроль дотримання закону поліцією та розгляд скарг населення. ЄКРН вважає, що переведення таких підрозділів під нагляд міністерства не могло гарантувати їхню незалежність і неупередженість, та дійшла висновку, що її рекомендацію виконано частково. Вона закликала органи влади розглянути можливість надати спеціальному бюро розслідувань, яке перебувало в процесі створення, повноваження приймати скарги на дії поліції.
101. ЄКРН зазначає, що 2016 року розпорядженням Кабінету міністрів створено Державне бюро розслідувань (ДБР).⁸¹ Його функції полягають у розслідуванні злочинів (за винятком злочинів, пов'язаних із корупцією), що їх вчинили високопосадовці, державні службовці, судді та працівники правоохоронних органів.⁸² Хоча компетенція ДБР включає правопорушення, які вчинили працівники поліції, воно займається певними серйозними злочинами (організована злочинність та катування або інше жорстоке, нелюдське або принизливе для гідності ставлення або покарання).⁸³ Також, виявляється, в Управлінні забезпечення прав людини Національної поліції створено нову установу для розгляду скарг на дії поліції. Нею керують цивільні особи, а не персонал поліції, але оскільки вона звітує безпосередньо голові поліції, вона не може бути незалежною та неупередженою. Таким чином ЄКРН вважає, що її рекомендацію досі не виконано повністю й що вона залишається дуже актуальною (див. §§ 52-53).
102. ЄКРН рішуче нагадує про свою рекомендацію створити незалежний від поліції та органів прокуратури орган для розслідування звинувачень у расово мотивованих неправомірних діях працівників поліції, відповідно до її ЗПР № 11 про протидію расизмові та расовій дискримінації в поліції.

2. Інтеграція вимушених внутрішніх переселенців (ВВП)

103. Україна пережила найбільше внутрішнє переміщення населення в Європі від часів Другої світової війни через незаконну анексію Автономної Республіки Крим та міста Севастополь 2014 року та збройний конфлікт у деяких місцевостях Донецької та Луганської областей. На момент складання цієї доповіді на так званій материковій Україні перебувало приблизно 1,7 мільйона ВВП. Абсолютну більшість їх становили люди, що втекли від конфлікту в деяких місцевостях Донецької та Луганської областей після військового вторгнення Росії⁸⁴, а близько 20000 кримських татар та інших осіб залишили Крим. ЄКРН визнає, що особи, переміщені всередині власної

⁸⁰ UNHCR 2016a.

⁸¹ Відповідно до Закону України «Про Державне бюро розслідувань», який було ухвалено 12 листопада 2015 року та який набрав чинності 1 березня 2016 року.

⁸² UNIAN 2015.

⁸³ De Visu Group 2015.

⁸⁴ Council of Europe, Committee of Ministers 2014.

країни, можуть бути не захищеними від порушення прав людини, зокрема потерпати від расової дискримінації, та потребувати особливих форм захисту й підтримки.

104. 16 грудня 2015 року Кабінет міністрів ухвалив Постанову «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року», а також відповідний План заходів. За її координацію та реалізацію відповідає Міністерство соціальної політики. До заявлених цілей програми відноситься вирішення базових проблем ВВП; зниження соціальної напруги серед них та загалом у суспільстві; сприяння соціальній інтеграції та адаптації на новому місці проживання; забезпечення належних житлових умов; забезпечення змоги користуватися правами; а також надання соціальної, медичної, психологічної та матеріальної підтримки. Як і для інших стратегій інтеграції, згаданих вище, суттєвою вадою є те, що не передбачено фінансування. ЄКРН зазначає, що крім цієї програми, ухвалено декілька законів для забезпечення або посилення прав ВВП та врегулювання деяких згаданих вище проблем.
105. Незважаючи на докладені зусилля, ВВП стикаються з численними труднощами. Проблеми з реєстрацією на новому місці проживання заважають користуватись правами, зокрема на житло, працю, пенсійне забезпечення та участь у виборах. Також є повідомлення про те, що кримські татари, які втекли на материкову частину України, мають проблеми з отриманням соціальних послуг та освіти.⁸⁵
106. Найбільш критичними залишаються проблеми житла та працевлаштування. Нещодавно Державна служба України з надзвичайних ситуацій заявила, що вона щойно розпочала працювати над проблемою забезпечення ВВП житлом і ще не розробила певної політики.⁸⁶ За даними, які опублікував Восток-SOS, лише 7% ВВП мешкають у наданому державою житлі; інші 33% живуть у родичів та друзів, а 60% винаймають житло за власний рахунок.⁸⁷ В травні 2016 року центри тимчасового розміщення для ВВП прийняли 6518 осіб. Такими центрами зазвичай є приватні гуртожитки, соціальне житло, готелі, релігійні заклади, гуртожитки закладів освіти та лікарні.⁸⁸ Право ВВП на безплатне тимчасове помешкання обмежується обов'язком платити за комунальні послуги, котрі, як дізналася ЄКРН під час відвідування гуртожитку, є дуже дорогими. Оскільки все фінансування надходить від місцевих або обласних органів влади та благодійних фондів, то існують суттєві відмінності між допомогою для ВВП в різних регіонах.
107. Згідно з аналізом Державного центру зайнятості від листопада 2015 року, лише 126000 працездатних осіб трудового віку (7,8% від загальної кількості ВВП) шукали роботу. Лише 3,8% загальної кількості ВВП звернулись по допомогу у працевлаштуванні, а Державний центр зайнятості посприяв у працевлаштуванні лише трохи більше ніж 17000 осіб. НДО вважають, що багато осіб працюють без офіційного працевлаштування. Крім того, було запропоновано послуги з перекваліфікації та підприємницькі ініціативи для тих, хто приймає на роботу ВВП.

---

⁸⁵ UN CERD 2016.

⁸⁶ Kyiv Post 2016.

⁸⁷ Zaharov 2016.

⁸⁸ Relief Web, 2016.

108. ЄКРН схвалює високий рівень солідарності з ВВП в українському суспільстві.⁸⁹ Більшість із них зустріли розуміння та підтримку серед населення тих місцевостей, де вони поселилися. ЄКРН також схвалює активну самоорганізацію ВВП у створенні великої кількості асоціацій задля захисту своїх прав. Проте багато осіб відчувають себе забутими через відсутність позитивних змін у їхньому становища. ЄКРН вважає, що для належної інтеграції ВВП необхідні додаткові зусилля, зокрема фінансування.

109. ЄКРН рекомендує органам влади оцінити й переглянути Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, звертаючи особливу увагу на вирішення проблем житла й працевлаштування, та надати необхідне фінансування для забезпечення інтеграції ВВП.

3. Політика протидії дискримінації та нетерпимості до ЛГБТ осіб⁹⁰

- Дані

110. Офіційних даних про кількість ЛГБТ осіб в Україні немає. Конституція (стаття 32) забороняє збирання, зберігання, використання та розповсюдження інформації про особисте та сімейне життя без згоди особи. ЄКРН нагадує, що в Рекомендації СМ/Рес(2010)5 Комітету міністрів для держав-членів щодо заходів протидії дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або ґендерної ідентичності говориться, що збирання особистих даних, які стосуються сексуальної орієнтації або ґендерної ідентичності особи, може здійснюватись, якщо це необхідно для досягнення конкретної, правомірної та законної мети.⁹¹ За відсутності такої інформації існування надійної бази для розробки та впровадження політики розв'язання проблем нетерпимості й дискримінації ЛГБТ осіб неможливе.

111. ЄКРН рекомендує органам влади проводити дослідження та збирати дані про ЛГБТ осіб в Україні, а також про дискримінацію та нетерпимість до них.

- Проблеми законодавчого характеру

112. ЄКРН зазначає, що в рейтингу «Веселкова Європа» 2016, який складається з урахуванням законодавства та політики європейських країн щодо людських прав ЛГБТ осіб, Україна посідає 44 місце серед 49 країн.⁹²

113. Покарання за розпалювання ненависті (стаття 161(1) Кримінального кодексу) та за насильство (стаття 161(2)) на ґрунті гомо/трансфобії не передбачено. В другій частині статті 161(1), де йдеться про дискримінацію, наведено невичерпний перелік ознак, які, отже, можуть включати сексуальну орієнтацію та ґендерну ідентичність. Крім того, бракує посилань на такі ознаки, як сексуальна орієнтація та ґендерна ідентичність, в обставинах, що обтяжують покарання за певні злочини, або в загальних положеннях про обставини, що обтяжують покарання, хоча План заходів для реалізації Національної стратегії у сфері прав людини передбачає включення таких мотивів. ЄКРН стало відомо, що в травні 2016 року проведено робочу зустріч центральних виконавчих органів та громадських організацій та що обговорюється проект закону, який включає ці положення.

⁸⁹ Zaharov 2016.

⁹⁰ Для ознайомлення з термінологією див.: Council of Europe Commissioner for Human Rights 2011.

⁹¹ Україна не заповнила опитувальника щодо виконання рекомендації.

⁹² ILGA Europe, 2016.

114. ЄКРН наполегливо рекомендує включити сексуальну орієнтацію та ґендерну ідентичність як ознаки до статті 161(1) та (2) Кримінального кодексу, а також до всіх обставин, що обтяжують покарання за злочини, та до загальних положень про обставини, що обтяжують покарання, відповідно до статті 67(1)(3).
115. Що стосується Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації», то хоча перелік підстав не є вичерпним, сексуальну орієнтацію та ґендерну ідентичність явно не вказано. Знову ж таки, План заходів для реалізації Національної стратегії у сфері прав людини передбачає внесення змін до законодавства з метою включення таких ознак до закону та, як зазначалось в § 14 вище, проект відповідного закону нині перебуває на розгляді в Парламенті.
116. ЄКРН наполегливо рекомендує явно вказати такі ознаки, як сексуальна орієнтація та ґендерна ідентичність, до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».
117. В листопаді 2015 року до Кодексу законів про працю України внесено положення, що забороняють дискримінацію на робочому місці за ознаками сексуальної орієнтації та ґендерної ідентичності. НДО заявили, що це був перший важливий крок в напрямку забезпечення реальної рівності для ЛГБТ осіб від скасування 1991 року кримінальної відповідальності за добровільні статеві зносини між чоловіками, і його важливість неможливо переоцінити.⁹³
118. Що стосується питань сімейного права, в статті 51 Конституції дано чітке означення шлюбу як добровільного союзу між чоловіком та жінкою. Правового визнання одностатевого шлюбу або зареєстрованого одностатевого партнерства немає. Однак План заходів для реалізації Національної стратегії у сфері прав людини передбачає розробку документа, що передбачав би зареєстроване цивільне партнерство для різностатевих та одностатевих пар. ЄКРН стало відомо, що створено експертну групу для вивчення цього питання, маючи на меті ухвалити законодавство до середини 2017 року.
119. Що стосується зміни статі в свідоцтві про народження, паспорті або інших документах, що посвідчують особу, це може бути зроблено тільки на підставі свідоцтва про зміну статі, що видається після проведення хірургічної операції зміни статі. В грудні 2016 року втратив чинність наказ, що регулював юридичне визнання статі та надання медичних послуг щодо зміни статі, тому прагнення до зміни статі більше не класифікується як психічний (розумовий та поведінковий) розлад. ЄКРН також з цікавістю зазначає, що згідно з Планом заходів для реалізації Національної стратегії у сфері прав людини має бути внесено пропозиції щодо вдосконалення порядку надання медичної допомоги особам, що потребують зміни статі, зокрема скасовано вимогу проведення хірургічної операції та змінено правила реєстрації цивільного стану. ЄКРН схвалює затвердження таких заходів, що відповідають чинним міжнародним стандартам з цих питань.
120. Що стосується отримання статусу біженця, Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» не передбачає подання заяв на отримання статусу біженця на підставі сексуальної орієнтації чи ґендерної ідентичності, хоча в ньому згадано як законну підставу для отримання статусу біженця страх переслідування осіб, що належать до «певної соціальної групи». Однак означення цього поняття немає, як немає усталеної практики, яка свідчила б, чи застосовне воно до ЛГБТ осіб. НДО повідомляють, що багато заяв на отримання статусу

---

⁹³ Nash Mir Center 2016a.

біженця на підставі сексуальної орієнтації було задоволено, але в інших випадках мали місце відмови.⁹⁴

- **Сприяння толерантності та протидія дискримінації**

121. В українському суспільстві поширене негативне ставлення до ЛГБТ осіб. Дослідження, проведене в Україні 2013 року, показало, що дві третини населення вважає гомосексуальність збоченням. Однак організації ЛГБТ відзначили незначне, але важливе покращення їхнього становища за останні два роки, і можна говорити про поступову зміну громадської думки.⁹⁵ Особливо важливим став той факт, що 2016 року Президент публічно підтримав право всіх людей брати участь у Марші рівності (див. § 44 вище).
122. Дискримінація ЛГБТ осіб має місце майже в кожній сфері життя. Організації ЛГБТ вважають, що найчастіше вона відбувається в сфері зайнятості, освіти, медичного обслуговування та ставленні правоохоронних органів.⁹⁶ Що стосується останніх, ЄКРН посилається на свій коментар у § 37 вище. ЛГБТ особи рідко звертаються до суду по захист у випадках дискримінації.⁹⁷
123. В опитуванні, яке провела одна з НДО 2011 року, 34% респондентів зазначили, що вони зазнавали цькування на роботі через свою сексуальну орієнтацію. Що стосується надання медичних послуг, існують факти, що свідчать про дуже упереджене ставлення медичного персоналу до ЛГБТ пацієнтів.⁹⁸ Найсерйознішими проблемами було упереджене ставлення та приниження (заявили 24% жертв), розкриття приватної інформації про сексуальну орієнтацію або ВІЛ статус (18%), відмова надати медичні послуги (12%) та навіть спроби примусового «лікування» гомосексуальності (8%). В медичних університетах досі є підручники, в яких дано означення гомосексуалізму як розумової хвороби або сексуального збочення.⁹⁹
124. Що стосується освіти, близько третини ЛГБТ осіб, що приймали участь у вищезгаданому дослідженні, повідомили про ті чи інші проблеми, в тім числі упереджене ставлення з боку вчителів. НДО заявили, що у випадках, коли учнів «викривали» у школі, шкільна адміністрація робила дуже мало або взагалі нічого, щоб захистити їх від гомофобних образ з боку інших учнів, а іноді члени персоналу самі брали участь у цькуванні.¹⁰⁰
125. ЄКРН рекомендує реалізувати заходи навчання педагогів з метою сприяти розумінню й поважанню ЛГБТ учнів у школах та попередити знущання з них.
126. ЄКРН з радістю зазначає, що деякі ЛГБТ-активісти в Україні висловлюють стриманий оптимізм щодо майбутнього. В червні 2016 року в Києві пройшов прайд за участю близько тисячі осіб. Ходу охороняли декілька тисяч працівників поліції, і, на відміну від попередніх років, не було жодних проблем.¹⁰¹ Крім того, проводиться щорічний ЛГБТ-кінофестиваль, на який продаються тисячі квитків щороку.¹⁰²

---

⁹⁴ Nash Mir Center 2012.

⁹⁵ United Kingdom Home Office 2015.

⁹⁶ Equal Rights Trust 2015.

⁹⁷ Equal Rights Trust 2015.

⁹⁸ Equal Rights Trust 2015.

⁹⁹ Це має місце попри той факт, що 1999 року гомосексуальність виключено з національної класифікації хвороб у відповідності зі стандартами ВООЗ.

¹⁰⁰ Equal Rights Trust 2015.

¹⁰¹ Hurriyet Daily News, 2016.

¹⁰² United Kingdom Home Office 2015.

127. На завершення, ЄКРН схвалює проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи на протидію гомофобії та сприяння толерантності. 2015 року разом з НДО «Гей-альянс Україна» та Українською Гельсінською спілкою з прав людини здійснено проект, що передбачав дискусійні клуби для молоді та студентів у різних університетах. Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини розпочав освітню програму на запобігання та протидію дискримінації через сексуальну орієнтацію за підтримки проекту Європейського Союзу та Ради Європи для посилення імплементації європейських стандартів прав людини в Україні.¹⁰³ ЄКРН закликає до дальші заходів національного масштабу, що сприятимуть розумінню, толерантності та недискримінації ЛГБТ осіб, особливо з огляду на недавні та заплановані зміни в кримінальному й цивільному праві, в яких з'являються поняття сексуальної орієнтації та ґендерної ідентичності.

---

¹⁰³ www.coe.int/en/web/kyiv/strengthening-the-implementation-of-european-human-rights-standards-in-ukraine.

ПРОМІЖНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Нижче наведено дві спеціальні рекомендації, що їх ЄКРН просить органи влади України виконати першочергово:

- ЄКРН наполегливо рекомендує включити сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність як ознаки до статті 161(1) та (2) Кримінального кодексу, а також до всіх обставин, що обтяжують покарання за злочини, та до загальних положень про обставини, що обтяжують покарання, відповідно до статті 67(1)(3).
- ЄКРН рекомендує скасувати судовий збір у справах ромів, що бажають підтвердити свою особу з метою отримати документи, що посвідчують особу.

Проміжний контроль виконання цих двох рекомендацій ЄКРН має провести не пізніше, ніж через два роки після опублікування цієї доповіді.

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДАЦІЙ

В дужках зазначено розташування рекомендацій у тексті доповіді.

1. (§ 8) ЄКРН рекомендує внести зміни до Кримінального кодексу, внівши в нього положення про: правопорушення, які полягають у підбурюванні до дискримінації та насильства; наклеп; публічне висловлювання ідеології, яка звеличує або принижує якусь групу осіб із расистських мотивів; публічне заперечення, тривіалізація, виправдання або звільнення від відповідальності за злочини геноциду, злочини проти людяності або воєнні злочини; створення або керівництво групою, яка пропагує расизм, підтримка такої групи або участь у її діяльності; а також відповідальність юридичних осіб. Крім того, до всіх відповідних положень має бути включено ознаки раси, кольору шкіри, мови, релігії, громадянства та національного і етнічного походження .
2. (§ 15) ЄКРН рекомендує внести до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» положення про: сегрегацію та дискримінацію за спорідненістю; обов'язок органів влади забезпечити, щоб організації, яким вони надають підряди, кредити, ґранти або інші переваги поважали та підтримували політику недискримінації; легкий доступ до судових та/або адміністративних проваджень, включаючи процедуру примирення та прискорену процедуру в термінових справах; а також розподіл (або перекладення) обов'язку доведення.
3. (§ 17) ЄКРН рекомендує надати Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини право на проведення розслідувань з метою ефективної протидії расизму та расовій дискримінації.
4. (§ 21) ЄКРН рекомендує створити механізм збирання докладних даних про випадки розпалювання ненависті (реєструючи конкретну мотивацію та реакцію системи правосуддя) та опублікування таких даних.
5. (§ 36) ЄКРН рекомендує збирати дані про застосування статті 67(1)(3) Кримінального кодексу щодо обставин, які обтяжують покарання, та конкретні мотиви ненависті.
6. (§ 43) ЄКРН рекомендує активізувати роботу Департаменту кіберполіції та забезпечити його необхідними технічними й людськими ресурсами для протидії розпалюванню ненависті в Інтернеті. Також вона рекомендує розробити інструкції для поліції щодо виявлення випадків розпалювання ненависті та вжиття відповідних заходів.
7. (§ 60) ЄКРН рекомендує створити систему збирання статистичних даних у всіх сферах, що стосуються інтеграції ромів, включаючи ґендерні аспекти, з суворим дотриманням принципів конфіденційності, добровільної самоідентифікації та поінформованої згоди.
8. (§ 68) ЄКРН наполегливо рекомендує скасувати судовий збір у справах ромів, що бажають підтвердити свою особу з метою отримати документи, що посвідчують особу.
9. (§ 73) ЄКРН наполегливо рекомендує органам влади вивчити ситуацію з расовою сегрегацією ромів у сфері освіти й ухвалити ефективну стратегію припинення цієї практики. Відповідно, вони також мають сприяти, щоб ромські діти відвідували дитячі садки.
10. (§ 75) ЄКРН рекомендує вжити додаткових заходів, щоб припинити знущання з ромських дітей у школах, орієнтуючи ці заходи на учнів, батьків та вчителів.
11. (§ 82) ЄКРН наполегливо рекомендує органам влади провести комплексну оцінку вад Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської

національної меншини і Плану заходів для її реалізації та переглянути й оновити їх відповідним чином, звертаючи особливу увагу на освіту, житло, працевлаштування та отримання документів, що посвідчують особу. Вони мають робити це у близькій співпраці з ромами та ромськими організаціями, а для ефективності цих заходів має бути забезпечено достатнє фінансування.

12. (§ 89) ЄКРН рекомендує розробити політику інтеграції іммігрантів в Україні з зосередженням на недискримінації, забезпеченні реєстрації місця проживання, проходження курсів української мови, працевлаштування та медичної допомоги. Це має бути здійснено спільно з відповідними організаціями, такими як УВКБ ООН.
13. (§ 95) ЄКРН рекомендує переглянути та оновити План заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство спільно з УВКБ ООН та іншими відповідними організаціями, а також із самими біженцями. Він має передбачати заходи, що покращать їхні можливості отримувати соціальне забезпечення, житло, освіту, вивчити мову та працевлаштуватися. Для забезпечення ефективною інтеграції на місцевому рівні та самозабезпечення біженців мають бути виділені достатні людські й фінансові ресурси.
14. (§ 102) ЄКРН рішуче нагадує про свою рекомендацію створити незалежний від поліції та органів прокуратури орган для розслідування звинувачень у расово мотивованих неправомірних діях працівників поліції, відповідно до її ЗПР № 11 про протидію расизмові та расовій дискримінації в поліції.
15. (§ 109) ЄКРН рекомендує органам влади оцінити й переглянути Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, звертаючи особливу увагу на вирішення проблем житла й працевлаштування, та надати необхідне фінансування для забезпечення інтеграції ВВП.
16. (§ 111) ЄКРН рекомендує органам влади проводити дослідження та збирати дані про ЛГБТ осіб в Україні, а також про дискримінацію та нетерпимість до них.
17. (§ 114) ЄКРН наполегливо рекомендує включити сексуальну орієнтацію та ґендерну ідентичність як ознаки до статті 161(1) та (2) Кримінального кодексу, а також до всіх обставин, що обтяжують покарання за злочини, та до загальних положень про обставини, що обтяжують покарання, відповідно до статті 67(1)(3).
18. (§ 116) ЄКРН наполегливо рекомендує явно вказати такі ознаки, як сексуальна орієнтація та ґендерна ідентичність, до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».
19. (§ 125) ЄКРН рекомендує реалізувати заходи навчання педагогів з метою сприяти розумінню й поважанню ЛГБТ учнів у школах та попередити знущання з них.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ

В цьому переліку літератури зазначено головні опубліковані джерела, що використовувалися під час вивчення ситуації в Україні. Його не слід розглядати як вичерпний перелік усіх джерел інформації, доступних ЄКРН під час підготування доповіді.

European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)

1. ECRI (2015), Conclusions on the implementation of the recommendations in respect of Ukraine subject to interim follow-up, CRI(2015)25.
2. ECRI (2012a), Fourth report on Ukraine, CRI(2012)6.
3. ECRI (2008), Third report on Ukraine, CRI(2008)4.
4. ECRI (2002), Second report on Ukraine, CRI(2002)23.
5. ECRI (1999), Report on Ukraine, CRI(99)10.
6. ECRI (1996), General Policy Recommendation No. 1: Combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance, CRI(96)43.
7. ECRI (1997), General Policy Recommendation No. 2: Specialised bodies to combat racism, xenophobia, antisemitism and intolerance at national level, CRI(97)36.
8. ECRI (1998a), General Policy Recommendation No. 3: Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies, CRI(98)29.
9. ECRI (1998b), General Policy Recommendation No. 4: National surveys on the experience and perception of discrimination and racism from the point of view of potential victims, CRI(98)30.
10. ECRI (2000), General Policy Recommendation No. 5: Combating intolerance and discrimination against Muslims, CRI(2000)21.
11. ECRI (2001), General Policy Recommendation No. 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the Internet, CRI(2001)1.
12. ECRI (2003), General Policy Recommendation No. 7: National legislation to combat racism and racial discrimination, CRI(2003)8.
13. ECRI (2004a), General Policy Recommendation No.8: Combating racism while fighting terrorism, CRI(2004)26.
14. ECRI (2004b), General Policy Recommendation No.9: The fight against antisemitism, CRI(2004)37.
15. ECRI (2007a), General Policy Recommendation No.10: Combating racism and racial discrimination in and through school education, CRI(2007)6.
16. ECRI (2007b), General Policy Recommendation No.11: Combating racism and racial discrimination in policing, CRI(2007)39.
17. ECRI (2009), General Policy Recommendation No. 12: Combating racism and racial discrimination in the field of sport, CRI(2009)5.
18. ECRI (2011), General Policy Recommendation No.13: Combating anti-Gypsyism and discrimination against Roma, CRI(2011)37.
19. ECRI (2012b), General Policy Recommendation No.14: Combating racism and racial discrimination in employment, 2012, CRI(2012)48.
20. ECRI (2016a), General Policy Recommendation No. 15: Combating Hate Speech, CRI(2016)15.
21. ECRI (2016b), General Policy Recommendation No. 16: Safeguarding irregularly present migrants from discrimination, CRI(2016)16.

Other sources

22. Anadolu Agency (2016, April 28), Ukrainian PM slams Russia's outlawing of Crimea Mejlis, <http://aa.com.tr/en/politics/ukrainian-pm-slams-russias-outlawing-of-crimea-mejlis/562846>
23. Anti-Discrimination Centre "Memorial" and Kharkiv Human Rights Protection Group (2016), Alternative report on the implementation of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination by Ukraine, prepared for the 90th session of the UN CERD, 2016.

24. AsiaNews (2014, September 8), Russian-Ukrainian tensions slide towards religious intolerance.
25. BBC News (2016, August 29), Ukraine moves Roma families amid village's rage at murder.
26. BBC Sport – Football (2015, November 27), Ukraine punished by Uefa after fans' racist behaviour, www.bbc.com/sport/football/34949905.
27. Bocheva, H. and others (2016), Stakeholder report to Ukraine's Periodic Report under the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination – Evaluation of implementation of the CERD concluding observations on Ukraine's 19-21st periodic reports (CERD/C/UKR/CO/19-21, 14 September 2011), No Borders Project/Social Action Centre NGO.
28. British Council (2015), Hopes, fears and dreams – the views of Ukraine's next generation.
29. Byzantine Tx (2016, August 3), An analysis of the internecine Ukrainian debates.
30. Council of Europe, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (ACFC) (2016), Fourth Report submitted by Ukraine pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (ACFC/SR/IV(2016)003).
31. Council of Europe, Commissioner for Human Rights (2016), Report by Nils Muižnieks following his visit to Ukraine from 21 to 25 March 2016, CommDH(2016)17.
32. Council of Europe, Commissioner for Human Rights (2011), Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe, 2nd edition.
33. Council of Europe, Committee of Ministers (2014), 1207th meeting, CM/Del/Dec(2014)1207.
34. Council of Europe, Congress of Local and Regional Authorities (2016), The situation of Roma and Travellers in the context of rising extremism, xenophobia and the refugee crisis in Europe, CPL31(2016)03final.
35. Council of Europe, European Union, Joint Programme ROMED (2016), Evaluation 2016 – Annex 2: Country Findings Ukraine.
36. Council of Europe, Secretary General (2016, 30 August), Letter to the Prime Minister of Ukraine, Volodymyr Groysman.
37. COWI(2010), Study on Homophobia, Sociological Report: Ukraine, http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/UkraineSociological_E.pdf.
38. De Visu (2015, November 16), 09 - 13 November 2015. The State Bureau of Investigation to be established in Ukraine, <http://devisu.ua/en/weekly/6289-09-13-november-2015-the-state-bureau-of-investigation-to-be-established-in-ukraine>.
39. Deutsche Welle (2016, April 26), Crimea court upholds Tatar assembly ban.
40. Digital Journal (2015, December 27), Ukraine parish turns into battlefield amid conflict with Russia.
41. Equal Rights Trust (ERT) (2016), Alternative report submitted to the 90th session of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination in relation to the combined 22nd and 23rd periodic reports submitted by: Ukraine.
42. ERT in partnership with LGBT Human Rights Nash Mir Center (Nash Mir) (2015), In the Crosscurrents – Addressing Discrimination and Inequality in Ukraine, <http://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/In%20the%20Crosscurrents%20Addressing%20Discrimination%20and%20Inequality%20in%20Ukraine.pdf>.
43. European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy (2016, December 9), Joint Staff Working Document, Association Implementation Report on Ukraine.
44. European Court of Human Rights (2016), Application no. 3289/10, Boris Trofimovich Burlya and others against Ukraine lodged on 11 January 2010, Statement of facts.
45. European Roma Rights Centre (2016, March 3), Burlya v. Ukraine, Application, <http://www.errc.org/cms/upload/file/burlya-v-ukraine-application-3-march-2016.pdf>
46. European Roma Rights Centre, the International Charitable Organisation "Chiricli" and International Renaissance Foundation (2014, April 30), Joint Statement on Violence against Roma in Ukraine.

47. European Social Survey (2010), Country file (subset of integrated file) Ukraine round 5, <http://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS5UA&c=UA&y=2010>.
48. Gorshenin Institute (2010), Self-portrait Ukraine 2010 – Annual program of national social research 2009-2010, <http://gorshenin.eu/media/uploads/121/60/d70a086289cc.pdf>.
49. Hurriyet Daily News, 12 June 2016, Ukraine holds its first major gay pride march in Kyiv, <http://www.hurriyetdailynews.com/ukraine-holds-its-first-major-gay-pride-march-in-kyiv.aspx?pageID=238&nID=100402&NewsCatID=351>.
50. Insight NGO (2010), The Situation of Transgender Persons in Ukraine – a research report, http://www.ilga-europe.org/sites/default/files/Attachments/ukraine_-_final_report_0.pdf.
51. International Organization for Migration (IOM) Mission in Ukraine (2015), Study on integration, hate crimes and discrimination of different categories of migrants in Ukraine.
52. IOM (2011), Migration in Ukraine, Facts and Figures, www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/activities/countries/docs/Ukraine/Migration-in-Ukraine-Facts-and-Figures.pdf.
53. Internal Displacement Monitoring Centre (2015), Ukraine IDP figures analysis, www.internal-displacement.org/europe-the-caucasus-and-central-asia/ukraine/figures-analysis.
54. Internal Displacement Monitoring Centre (2017), Global Report on Internal Displacement.
55. International Research and Exchanges Board (IREX) (2016), Media Sustainability Index 2016 – The Development of Sustainable Independent Media in Ukraine, <https://www.irex.org/sites/default/files/pdf/media-sustainability-index-europe-eurasia-2016-ukraine.pdf>
56. Jerusalem Post (2015, September 30), Ukrainian PM: Attacks on Babi Yar are meant to "destabilize" us, <http://www.jpost.com/Diaspora/Ukrainian-PM-attacks-on-Babi-Yar-are-meant-to-destabilize-us-419443>.
57. Jewish Telegraphic Agency (JTA) (2016, March 23), 'Kill the Jews' painted on Ukrainian synagogue, <http://www.jta.org/2016/03/23/news-opinion/world/kill-the-jews-painted-on-ukrainian-synagogue>.
58. Kaźmierkiewicz, P. (2011), Non-paper – Integration of migrants in Ukraine.
59. KyivPost (2016, January 15), Ukraine's refugees sue government over evictions, lack of aid, <http://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/ukrainian-refugees-sue-government-over-evictions-lack-of-aid-405971.html>.
60. Kyiv Post (2015, November 4), Associated Press: Attacks on black fans show tide of fan racism in Ukraine, <https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/associated-press-attacks-on-black-fans-show-tide-of-fan-racism-in-ukraine-401311.html>.
61. Minority Rights Group International (2016, June 30), <http://minorityrights.org/advocacy-statements/statement-on-ukraine-un-human-rights-council-32nd-session/>.
62. Nash Mir Center (2016a), The Ice is broken, LGBT situation in Ukraine in 2015.
63. Nash Mir Center (2016b, June 15), Submission to the UN Human Rights Council for the UPR 3rd cycle, 28th Session, Ukraine.
64. Nash Mir Center (2012), Summary Report on implementation of the Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity by Ukraine, <http://www.gay.org.ua/publications/report2012-e.pdf>.
65. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) (2014, May 14), OSCE Representative welcomes new Ukrainian public service broadcasting law as way to improve media pluralism, www.osce.org/fom/118565.
66. OSCE-Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) (2016), Official country information, Ukraine.
67. OSCE-ODIHR (2015), Understanding Hate Crimes, a Handbook for Ukraine.
68. OSCE-ODIHR (2014), Situation assessment report on Roma in Ukraine and the impact of the current crisis.
69. Ponomaryov S. (2010), Study on Homophobia, Legal Report: Ukraine, http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/UkraineLegal_E.pdf.

70. Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL) (2016a, August 29), Roma Flee Ukrainian Village After Mob Attack Over Killing Of 9-Year-Old Girl, www.rferl.org/content/ukraine-romany-roma-killing-loshchynivka/27952958.html
71. RFE/RL (2016b, June 9), Nationalists Promise 'Bloody Mess' As Kyiv's LGBTs Prepare To March, <http://www.rferl.org/a/ukraine-lgbt-march-kyiv-threats-of-violence/27788464.html>.
72. RFE/RL (2016c, May 25), Tatar Activist Reported Missing In Russia-Annexed Crimea, <http://www.rferl.org/a/crimea-tatar-activist-reported-missing/27756685.html>.
73. The European Parliament's Intergroup on LGBTI Rights (2016, February 9), European Parliament gravely concerned over situation LGBTI people in Crimea, <http://www.lgbt-ep.eu/press-releases/european-parliament-gravely-concerned-over-situation-lgbti-people-in-crimea/>.
74. The European Parliament's Intergroup on LGBTI Rights (2015, November 12), MEPs welcome Ukraine's new LGBT anti-discrimination clause, <http://www.lgbt-ep.eu/press-releases/meps-welcome-ukraines-new-lgbt-anti-discrimination-clause/>.
75. The Guardian (2015, July 23), Gay couple kicked and pepper sprayed by far-right mob in Kiev, <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/23/gay-couple-kicked-pepper-sprayed-far-right-mob-kiev-ukraine>.
76. Ukraine Watch (August 2011, August 3), National Peculiarities of Homophobia in Ukraine, available at: <https://ukrainewatch.wordpress.com/2011/08/03/national-peculiarities-of-homophobia-in-ukraine/>.
77. Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights (2015, June 25), Ms. Aksana Filipishyna: "Implementation of recommendations of the public is capable to improve considerably a state of observance of the rights of Roma", www.ombudsman.gov.ua/en/all-news/pr/6715-ka-ms-aksana-filipishyna-implementation-of-recommendations-of-the-public/.
78. United Kingdom Home Office (2015, December 17), Country Information and Guidance, Ukraine: Sexual Orientation and Gender Identity.
79. United Nations, Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD) (2016), Concluding observations on the twenty-second and twenty-third periodic reports of Ukraine, CERD/C/UKR/CO/22-23.
80. United Nations, CERD (2015), Consideration of reports submitted by States parties under article 9 of the Convention, Twenty-second and twenty-third periodic reports of States parties due in 2014 – Ukraine, CERD/C/UKR/22-23.
81. United Nations, Human Rights Council (2015), Report of the Special Rapporteur on minority issues, Rita Izsák, Mission to Ukraine 27 January 2015, A/HRC/28/64/Add.1.
82. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2016a), Ukraine thematic factsheet, Refugees and asylum seekers.
83. UNHCR (2016b), Report on the results of monitoring collective centres for internally displaced persons in Dnipropetrovsk, Donetsk, Zaporizhzhya, Luhansk and Kharkiv Regions, https://www.humanitarianresponse.info/system/files/documents/files/monitoring_of_collective_centres_for_idp.pdf
84. UNIAN Information Agency (2015, November 12), Ukraine sets up State Bureau of Investigation,
85. United States Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labour (2016), Country Report on Human Rights Practices for 2015 – Ukraine, <http://www.state.gov/documents/organization/253123.pdf>
86. Washington Post (2016, August 1), Two myths about nationalism and anti-Semitism in Ukraine.
87. World Health Organisation, Regional Office for Europe (2015, April 23), WHO and partners increase focus on Roma population in Ukraine, <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-determinants/roma-health/news/news/2015/04/who-and-partners-increase-focus-on-roma-population-in-ukraine>.
88. Yaffa, J. (2016, September 5), Reforming Ukraine after the revolutions, The New Yorker.

89. Zaharov, B. (2016, April 25), Rights of the internally displaced persons, Ukrainian Helsinki Human Rights Union (UHHRU), <http://helsinki.org.ua/en/rights-of-the-internally-displaced-persons/>.
90. 24today.net (2016, February 19), ECHR receives 2,000 complaints related to Crimea occupation and Donbas conflict, <http://24today.net/open/631627>.

